

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 110

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 110

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЕТО
НА ЧИТАЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ
БЪЛГАРИЯ¹ 1878-1944

ПЕНКА НЕНОВА ЦОНЕВА *

*Читалището необходимо най-полезно допълнение
на народното, на всеки друг вид училища.*

*Поради известни причини народното училище не дава
задоволителна образованост на широките народни маси,
каквато нужна за по-висок културен живот.*

То трябва да се допълня чрез лично самообразование...

*Читалището тъкмо такъв институт, който подбужда към
самообразование улеснява този, който се стреми към такава.*

Извътреинната сила на читалището

Михаил Герасков

Резюме. Изследването историко-педагогическо, частнонаучно, извороведческо има за цел да изведе основните тенденции тяхната специфика, характерни за от делните етапи от развитието на читалищното образование България през периода 1878-1944 г., вписващи сеустойчиво българската образователна традиция. То пър ви опит за цялостно многопластово изследване на седемдесетилетното развитие на читалищното образование като сегмент на българското образование, частност на неформалното образование България.

Ключови думи: читалищно образование, читалищно законодателство, народни чети, народен университет, тематични направления, читалищни библиотеки, автори теми, исторически извори, училищно образование законодателство

¹ Публикацията по проект, финансиран от средствата, отпуснати целево от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ за научни изследвания през 2016 г. * Имейл: penkazoneva@abv.bg

Penka Nenova Tsoneva

Summary: The research is historical-pedagogical, scientific, source-tracing and aims to present the leading trends and their specifics, typical for each development stage of the library education in Bulgaria from 1878 to 1944, which are an inseparable part in the Bulgarian education tradition. It represents one first attempt for an overall and multi-layered research of a seven-decade-long development of library education as a segment of Bulgarian education, in particular, the informal education in Bulgaria.

Key words: library education, library legislation, national reads, national university, thematic school, libraries, historical sources, school education and legislation

Предговор

Мотивът за настоящото изследване свързан отсъствието на цялостно самостоятелно проучване на еволюцията на образователна функция на народните читалища качеството им на „традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения населените места“² със 160-годишна история. Развиващи обогатяващи образователната дейност населените места

допълващи училищното образование, народните читалища (НЧ) са субект на вид образование, неидентифицирано със собствен термин неизследвано като разновидност на образованието въобще. тук дълг както българската историография, така теоретичната рамка на образованието като конструктор³.

2 Съгласно чл. 2, ал. 1 на Закона за народните читалища от 1996 „народните читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения населените места, които изпълняват държавни културно-просветни задачи. тяхната дейност могат да участват всички физически лица без оглед на ограничения на възраст пол, политически религиозни възгледи етническо самосъзнание.“

3 Съвременните интерпретации на категорията *образование* са повлияни от Хердеровото основополагащо определение на образованието като „въздигане хуманност“. „Днес образованието тясно свързано понятието за култура обозначава преди всичко собствено човешки начин да се дооформят природните дадености способности“ (Гада мер, Х.-Г., 1997, 25-26). Изхождайки от по-общото възприемане на образованието като конструктор, изразяващ вътрешното духовно формиране, културно израстване, развитие социално интегриране на човека, Пл. Радев акцентира върху видовото му разнообразие: училищно формално, неформално информално образование; интеркултурно образование; образование на възрастни, на лица със специални образователни потребности на надарени ученици т. н. (Радев, Пл., 2013, 258-260). Свързващият момент на тази останалите съвременни интерпретации функцията на образованието за осигуряване на „приемственост областта на културата“, „за обновлението на обществото, за социалния прогрес“, за

Ще си позволим по аналогия на разновидностите образование - училищно образование, университетско образование, неформално образование пр., да назовем образователния продукт на читалищната институция термина *читалищно образование*. Ето защо настоящото изследването първи опит за комплексно многопластово проучване на историята на читалищното образование като сегмент на българското образование, частност на неформално то образование България, на основата на достигналите до нас исторически извори за периода от Освобождението до 1944 г.

Реконструирането чрез исторически извори на тази многообразна образователна практика, очакваща понятийното идентифициране, невъзможен без осветляване примера на пионерите на организираното на национално равнище читалищно образование, на формите тематичните направления на това образование нормативната им база, на взаимовръзката читалищно - училищното образование, доколкото държавата нейното законодателство, училищното читалищно образование са неразкъсваемо свързани отделности, между които се осъществяват безкрайно количество взаимно действия преходи. ако това обектно-предметната област на изследване нето, то неговата цел да изведе основните тенденции тяхната специфика, характерни за отделните етапи от развитието на читалищното образование

България през периода 1878-1944 г., вписващи се устойчиво българската образователна традиция. Задачите, операционализиращи целта на проучване нето, са:

- проучване на съдържанието формите на читалищното образование извеждане на общото специфичното през отделните етапи; • изследване на структурите, субект на организиране на читалищния образователен процес;
- разкриване на причинно-следствените връзки отношения между цялостното развитие на българското общество на международните библиотечни структури, от една страна, развитието на читалищното образование, от друга;
- периодизиране на изследвания 66-годишен хронологически отрязък от време при отчитане влиянието на три съществени фактора - вътрешната логика на развитие на читалищното дело образование, съвременната периодизация на българската история тази на българското образование;

1996, с. 14). за Л. Попов понятийният блок на категорията „образование“ изисква употребата на понятията „предаване усвояване на знания, умения навики“, „умствено развитие“, „оформяне на научни възгледи мироглед“ др. (Попов, Л., 2011, 100-101). тази посока интерпретацията на Б. Господинов, изясняващ съдържанието обема на категорията посредством понятията „непрекъснато предаване“, „социален опит“, „личностно развитие“ „социално възпроизводство“ (Чавдарова-Костова, С., В. Делибалтова, Б. Господинов, 2008, с. 25).

• анализиране на нормативната база на читалищното училищното законодателство, имащи пряко отношение към изследователската цел. Изворовата база на проучването включва сведения, факти данни за събития, процеси личности на читалищното дело образование, съдържащи се разнородни исторически извори - Централен държавен архив (ЦДА), НБКМ БИА, архив на БАН, личен архив на председатели на Читалищния съюз, читалищно законодателство периодичен печат. Проучените специфични извори, отразяващи развитието на читалищното образование условията на Третата българска държава хронологически обхват от Освобождение то до 1944 г., са база за теоретични обобщения реконструкция на основните тенденции еволюцията на читалищното образование исторически план. Изборът на методология⁴ на изследването пряка връзка характера му - историко-педагогически, частнонаучен, извороведчески теоретичен. На конкретнонаучно технологично равнище тя включва методологически подходи, методи техники - теоретичната реконструкция, документалния, архиварския, биографичния херменевтичния метод единство проблемно-историческия хронологическия подход.

Изследователски статус на проблема показва предпочитание към осветяване на общоисторически (генезис, развитие, авторитети, цели задачи на читалищното дело), организационно-структурни, управленски или законодателни аспекти на народните читалища България, разработени от Иван Д. Шишманов, Никола Станев, Стоян Аргиров, Ячо Хлебаров, Стоян Чилинги ров, Никола Кондарев, Станьо Сираков, Петър Чолов, Стойко Лазаров, Мария Младенова, Венцислав Велев, Николай Дойнов др. (Шишманов, Ив. Д., Извори 83-88; Станев, Н., Извори 41-43; Аргиров, С., 2009, Извори 1-2; Хлебаров, Я., Извори 45-61 ; Чилинги ров, Ст., 1934; Кондарев, Н., Ст. Сираков, П. Чолов, 1979; Лазаров, Ст., 1990, 1992, 2011; Младенова, М., 1999, 2003, 2014; Велев, В., 2013; Дойнов, Н., 2015). На фона на тези относително цялостни проучвания на читалищното дело крещящо се откроява необходимостта от цялостно историко-педагогическо изследване на читалищното образование като разновидност на извънучилищното, неформалното образование българската държава, което по своите мащаби „най-синтетичната обществена форма“,

⁴Конструктивисткият концептуален проект за знанието позволява активно изграждане на авторския концептуален модел въз основа на знание от споделени артефакти споделен смисъл, не пасивното им получаване. Отлика от позитивизма той следва интерпретативната епистемология. Конструктивистката епистема, търсеща своята версия на истината посредством активно конструиране на реалността, вкл. чрез хипотетично реконструиране на отминала реалност, външно определена исторически извори, оставя да действа непредвидимата преработка на изворовия материал, реконструиращ динамика на развитието на читалищното образование, активно включвайки автора създаване на знания техния смисъл (Пиаже, Ж., 1993, 150-154). По този начин за автора по-важно какво се случва, отколкото какво казват историографите.

„най-интегралният културен фактор нашия живот“, „училище за народа“ (31, 257-258).

Изследователската теза на автора е: Читалищното образование нераз делно свързано училищното образование качеството си на негово свое образно продължение обща насоченост - издигане културно-образователното равнище на народа. То има своя специфика откъм форми, съдържание, времетраене, потребители структури за осъществяване, вписващи се във възходящата тенденция към масов обхват на различните слоеве от население то (без значение техните политически, верски или професионални различия), към сливане на протичащия читалището перманентен образователен процес със самообразованието на гражданите различните области на науката изкуството. Разгръщащата се тенденция постепенно превръща читалищното образование най-масовото извънучилищно образование, което синтез паралелно осъществяваната художествена самодейност издига единството културния възход на нацията през периода 1878-1944 г.

Етапи развитието на читалищното образование - хронологически граници основни тенденции

Хронологическият обхват на изследването рамкиран между двете ключови събития българската история - Освобождението на България (1878)

Деветосептемврийската промяна (1944). Периодът не еднороден белязан

особености развитието на политическите, икономическите социокulturните условия, влияещи непосредствено върху читалищните образователни практики като цяло върху читалищното дело страната. Отражение върху образователната дейност на народните читалища оказва международният опит библиотечното дело, пренесен България от видните интелектуалци

обществени дейци като Иван Д. Шишманов, Ячо Хлебаров, Генчо Пирьов др.

Отчитайки влиянието на горепосочените фактори, вписани съвременна та периодизация на българската история българското образование, от една страна, преди всичко вътрешната логика закономерности еволюцията на изследваното явление - читалищното образование, от друга, биха могли да се обособят три етапа изследвания 7-десетилетен период: първи етап

1878-1912, втори етап 1912-1918 трети етап 1919-1944. Те са представени съответните логически смислови обвързани информационни цялости: • Първи етап 1878-1912. Тенденция на постепенен възход на читалищното образование съдържателен структурно-организационен план. • Втори етап 1912-1918.

Тенденция на застой развитието на читалищното образование.

• Трети етап 1919-1944. Апогей развитието на читалищното образование.

Първи етап 1878—1912. Тенденция на постепенен възход на читалищното образование съдържателен структурно-организационен план

Началото. Историческата роля на народните читалища през Възраждането, фокусирали дейността си цялата гама от обществени частни инте реси подготвили плеяда дейци борбата за политическа духовна независимост, метафорично синтетично определена от просветния министър на земеделското правителство половин век по-късно: „Читалищата, особено централните градски, бяха едновременно министерства на просвещението, които откриваха училища, назначаваха, инспектираха дори изпитваха учи телите; политически клубове тайни революционни организации, та дори

икономически сдружения. Бъдещият историк на тази славна епоха, която един забравен народ напомни за себе си скоро време успя да прибере ръцете си голяма част от поминъчните блага, въпреки безправията произвола на чуждата власт ще отдели на читалищата голямо място изграждането на икономическата ни мощ, без която не биха били мислими ония епически движения за политическа духовна свобода, чийто резултат днешната ни държавна независимост“ (25, л. 6).

новоосвободена България пред държавната власт управление стоят крупни задачи различните области на политическия, стопанския културния живот. Несъмнено новата власт извежда като приоритети насърчаване то на индустриалното производство типичен представител преработваща та промишленост, стопанска модернизация, постепенно доближаваща се до средните европейски показатели, подобряване на инфраструктурата, създаване на модерно законодателство др. Стопанският просперитет предпоставя духовния възход на нацията, невъзможни без приемането на един от най-прогресивните основни закони на онова време - Търновската конституция (16.04.1879 г.), възпроизвела българските условия европейския либерален държавен модел пакета от граждански свободи - на словото печата, на вероизповеданието, на обществените политическите сдружения, на събранията, на задължителното безплатно начално образование. Учредителите решават, след продължителни разисквания, първоначалното образование да бъде безплатно задължително (чл. 78) (14, чл. чл. 83 78, 20-36). тази клауза

напълно естествена предвид дълбоко вкорененото българската национална традиция съзнание за полагащо се право на образование⁵. Конституционната норма основата на българската конституционна традиция относно

⁵ конституциите от 1947 г. 1971 г. се слага акцент върху държавната политика за уредбата на училищата образованието, типично за тоталитарен дух. Конституцията от 1991 г. училищното дело изведено като конституционно задължение на държавата

общините. Основното средно образование държавните общински училища безплатно, училищното обучение до 16-годишна възраст задължително (15, чл. 53).

правото на образование, възприемащо се като право (интерес) от най-висш порядък. Образованието форма за придобиване на знания, които са едни от най-важните човешки блага, съдействащи за многостранното формиране на личността. Това му предназначение го поставя центъра на държавната образователна политика. Извън нея, обаче, близо 12 години след Освобождението остава читалищното образование - извънучилищно неформално по своя характер. То не сред горепосочените приоритети, независимо че през

1878 г. нас читалищата възлизат на 195 на брой⁶, от които се възстановяват 170.

„На читалищата се посветяваше не цялото време, както беше преди, само незначителна частица от него, докато най-после им биде отказана тя. резултат се доби закриването на редица читалища, тия които останаха да съществуват мъждукаха като загасващи свещици, за угасяването на които се искаше само едно незначително подухване от устата на някой обскурант“ (25, л. 6). Съществуването на читалището съхранено заради големите му заслуги към народа неговата просвета миналото, независимо че на него се гледа като на анахронизъм на времето. Та нали многобройните политически клубове професионални организации по градове села фокусират интересите на новия живот на местната общност.

началото на XX в. основите на Третата българска държава са изградени. резултат на развитието на държавното училище просветното дело на различните социални структури на обществото част от българската интелектуалната мигрира към селата, малките градове пограничните региони. Налице

потребност от широкомащабно неформално образование, извън държавната училищна система, което да допълва училищното да мотивира към лично самообразование. Един от първообразите на такъв вид образование полувекът ковната читалищна образователна традиция за масово популяризиране на знания посредством реферати, сказки, беседи, доклади, библиотечна дейност

художествена самодейност - народни хорове, танцови състави театрална дейност. Реалните обективни субективни условия за подем дейността на народните читалища са факт.

⁶Възникнали непосредствено след Кримската война, апогея на движението за новобългарска просвета, народните читалища само за две десетилетия достигат 195, т.е. нарастват 65 пъти за периода от възникване на първите три читалища през 1956 г. (НЧ „Еленка Кирил Аврамови“ Свищов, НЧ „Постоянство“ Лом, НЧ „Добри Войников“

Шумен) до Освобождението. Народните читалища са самодейни организации, народно творение условията на чужда политическа духовна власт, имащи за основно предназначение да спомогат откриването на селски, неделни вечерни училища снабдяването им учебници пособия, да съдействат за развитието на занаятчийското професионално образование за свикването на част от училищните събори, да развиват библиотечно-лекционна дейност (редовно развиват читалищата Цариград, Букурещ, Браила, Русе, Габрово, Казанлък, Стара Загора др.) да подкрепят изграждането на женски

младежки просветни дружества.

44

Подемът различни проявления, едно от които ускореният темп на основаване на нови читалища. Прогресията на възникването на новите читалища има следните количествени измерения за периодите: • 1878-1890 - 76 нови читалища;

- 1890-1900 - още 348 читалища;
- 1900-1905 - нови 201 читалища;
- 1906-1910 - още 278 читалища (Кондарев, Н., Ст. Сираков, П. Чолов, 1979, с. 15).

ако към 1910 г. функционира около 1000 читалища, то четири години по-късно техният брой достига 1170. Данните съвпадат представените та кива *Алманаха България 20. век*, но се разминават известна степен тези, представени публично през 1933 г. от председателя на Върховния читалищен съюз Ячо Хлебаров (1931-1939), според когото „от 1877 до 1880 г. са били ос новани още 12 читалища; периода от 1881 г. до 1890 г. - още 40 читалища; от

1891 до 1900 г. - още 203 читалища; от 1901 г. до 1905 г. - още 117 читалища; от 1906 г. до 1910 г. още 179 читалища; от 1911 г. до 1915 г. - още 82 читалища“ (52, с. 257; България 20. век. Алманах. 1999, с. 674).

Независимо от различията двата случая тенденцията на количествено нарастване на читалищата по места правопрпорционална на тази на оживление на читалищната дейност, изразена художествената само дейност налагане на традицията на честване на кръгли юбилейни за читалищата годишнини. Противоречиво се развива читалищното образование, осъществявано посредством народните четения личното само образование библиотеките читалните. Публичните сказки, беседи

народни четения бележат след Освобождението спад. Като представя историческата роля на публичния лектор на публичното „слово за умственото нравственото повдигане на народа“, реферата си „Читалищният съюз народните четения“ Иван Д. Шишманов (1862-1928) обобщава основните причини за „понижение на интереса към публичните сказки“ - липсата на интеграция между отделните читалища по места при организацията на народните четения, на обновяване на съдържанието формите на тези четения, на единен „щаб от опитни лектори⁷, които срещу известен хонорар

⁷ Положителен пример това отношение той открива Стокхолмския съюз на родните четения (Народообразователен съюз), разполагащ „с един щаб от 244 лектори“, между които има „повече от 40 жени, госпожи госпожици. Тия лектори лекторки при надлежат на най-разнообразни професии. списъка намираме университетски професори (много от тях членове на академията), гимназиални народни учители учителки, библиотекарки, писатели писателки, редактори, журналисти журналистки, директори на музеи антиквари, пастори книжари, ала кметове, лекари лекарки, аптекари, юристи, адвокати съдии, агрономи, архитекти инженери, банкови директори по щенски чиновници, офицери капелмайстори, началници на железопътни станции, работници фабриканти пр.“ Само за 1909 г. този

Народообразователен съюз изнася 2329 лекции из областта на географията (408), историята (374), хигиената (246), народното об

45

безплатен билет“ да „държат сказки най-отдалечените читалища“ (86, 201-203).

Аналогични причини за бавния темп на растеж на библиотечния фонд създадените към всяко читалище читални библиотеки недостатъчно качествения подбор на библиографските единици изтъква Стилиян Чилин гиров. Това са липсата на плановост системност библиотечната дейност, откъснатост от реалните потребности на действителността оскъдните фи нансови средства, набирани предимно чрез помощи, дарения собствени приходи (Чилингиров, Ст., 1934, 11-12). Към тях Стоян Омарчевски добавя символичната държавна подкрепа финансиране, която представя статистически. От съществуващите през 1908 г. 386 читалищни библиотеки само 10 са издържани от общините приход 25 849 лв. (и разход 24 873 лв.), останалите 376 - от разни дружества, както следва:

- от държавата - 2417 лв.;
- от окръжните съвети - 10 255 лв.;
- от административните общини - 88 492 лв.;
- от иностранны общини легации - 74 230 лв.;
- от помощи завещания - 126 369 лв.;
- от членски вноски - 45 919 лв.
- от разни приходи (утра вечеринки) - 83 143 лв.;
- от други приходи - 80 710 лв.;
- от неопределени - 404 лв.,

или всичко приходи - 512 009 лв., от които държавата, общините окръжните съвети взети заедно са предоставили 20% от цялата сума (101 164 лв.), само държавата - едва 0,5 % (25, л. 6-7).

Колизията се задълбочава от различния темп на растеж на книжния фонд на градските спрямо селските читалищни библиотеки, базиран на особености трудности при финансирането. Така например по показателя *изразходвани средства за библиотечен фонд* на едно от първите места страната са НЧ „Наука“ Ловеч, вложило за книги абонаменти 1914 лв. 1990 лв. съот ветно през 1893 1894 г., народните читалища Плевен, Разград Сливен, изразходвали по 1500 лв. за библиотечни нужди, както читалищата София, Ямбол, Свищов, Казанлък, Шумен, Горна Оряховица, Търговище др., заяви ли сходни разходи за закупуване на книги. Значително по-малко средства за обогатяване на библиотечния фонд по това време заделят селските читалища - от 10 20 лв. годишно читалищата съответно с. Посабина с. Светлен, Търговишко, до над 300 лв. тези с. Сухиндол, Великотърновско, с. Хърсово, Разградско с. Осмар, Шуменско (Кондарев, Н., Ст. Сираков, П. Чолов, 1979, 148-149). Съвсем естествено различието да има не само финансови изме

разование възпитание (112), алкохологията (95), черковната история (60), земеделието (49), домашната икономия (18), психологията (17), спорта (8) т.н. (86, 203-204).

46

рения. Изключение книжният фонд на селските библиотеки да надхвърли 1000 т. книги, докато тази цифра за градските библиотеки към 1910 г. че тирицифрена, варираща от 4002 т. НЧ „Искра“ Казанлък до 10 515 т. НЧ „Съгласие“ Плевен. Голяма разликата отделяните относителни дялове суми за обогатяване на библиотечния фонд спрямо общите разходи на читалищата през годините - от 83,3% (с. Брезово, Пловдивско) до 11,2% (Брацигово) през 1904 г. (пак там, с. 149). До войните разпределението на книгите примитивно. Така например библиотеката на Троянското читалище до войната „не имало плащан библиотекар“, „книгите са се раздавали от читалищния слуга библиотеката винаги имало липса на книги безредице“ (140 години читалищна дейност Троян, 2010, с. 20).

Читалищните библиотеки качеството на най-масовите, общодостъпни безплатни библиотеки страната по своето предназначение, съгласно чита личните устави, са свързани широкото разпространение на полезни знания за повдигане умственото развитие на гражданите посредством книгите и риодичните издания, подбуждане на населението към самообразование по требната за него сфера. По-нататъшното им развитие, без да изключва опита традициите на миналото, по необходимост предполага една по-висока степен на организираност, трансформираща бавния темп на растеж на книжовните фондове на селските читалищни библиотеки сравнително бързия темп на градските ускорен адекватен на житейските потребности процес. Как ина че биха се постигнали такива върхови резултати, според които библиотеките от 500 началото на ХХ в. 1000 преди Първата световна война успяват да надхвърлят 3500 през 1941 г., книжовният фонд от 70 000 тома през 1901 г. да нарасне на 2 млн. тома през 1941 г., който за времето 1933-1939 г. постъпват средногодишно по 136 6548книги?

Качественят скок. Уреждането на читалищните библиотеки народните четения по модерен европейски образец, отчитайки опита традициите на миналото, пряка връзка със структурно-организационното реформиране на читалищната мрежа на вертикален принцип. Основен момент тази насока създаването на Читалищния съюз през 1911 г. Автор на идеята⁹ за създаване на Читалищен съюз сливенският гимназиален учител по дпредседател на Сливенското народно читалище „Зора“ - Стефан Гидиков

⁸Вж. Статистическите данни Читалища. България ХХ век. Алманах. С., 1999, с. 675.

⁹Основаното през 1866 г. Цариградско българско читалище със свой печатан орган - списание „Читалище“ главен редактор Марко Балабанов, впоследствие Лазар Йовчев (Екзарх Йосиф), първо обсъжда въпроса за необходимостта от единен ръководен център на възникналите по българските етнически територии народни читалища след Кримска

та война (1853-1856). На списанието се възлагат функции да обединява, координира разпространява положителния опит на тази самодейна културно-просветна. Списанието през 1876 има към 2000 абонати. Идеята за единен ръководен съюзен орган се реализира четири десетилетия по-късно.

47

(1871-1944), подкрепен от председателя на читалището Хр. Белов, от неговия деловодител - Ал. Попов, член-настоятел - Н. Камбуров, както от „д-р Захария Димитров, началник на средното висшето образование, Ил. Стамболиев, председател на Т. Пазарджишкото читалище „Виделина“, Д. Цветков, председател на Севлиевското дружество „Развитие“ (37, т. 1-3, 58-59). Когато разлиства кондиките на Сливенската черковна община при църквата „Св. Ди митрий“ през 1909 г., за да установи годината на основаването на читалището, той стига по естествен път до въпроса защо хилядата читалища страната стоят разединени помежду си, вместо да се обединят мощен съюз за просвета на населението. По време на честване на 50-годишния юбилей на Сливенското читалище (1910) разискваната идея за обединяване на всички български читалища един мощен съюз среща скептичното отношение на мнозина читалищни дейци, считащи, че народообразователните институти са изчерпали своята роля функции до Освобождението че новосъздадените учреждения след 1878 г. като граждански клубове, научни спортни дружества, благотворителни организации библиотеки имат предназначението да удовлетворяват умствените, нравствените естетичните потребности на населението¹⁰. По този повод статията си „Читалищният съюз“ проф. Шишманов отбелязва: „Скептиците забравят, че еволюцията върви посока на интеграцията. От делните клетки се съединяват, за да образуват по-високи организми. Тъй

читалищата.... Читалищата достигат преди Освобождението върха на една степен, но те се отправят към една по-висока степен, като се обединяват един

Съюз“ (85, с. 487). За проф. Шишманов старите читалища отговарят на „първобитните потребности на предосвободителната епоха“, новите съюзни читалища - на нарасналите културни нужди на освободения български народ. Той възлага своите надежди върху разширения предмет на тяхната дейност, правно уредена приемане на читалищно библиотечно законодателство, съхраняване на спецификата на читалищните библиотеки¹¹ спрямо

¹⁰ Конструира се Комитет ден след юбилейното тържество, който решава да поеме своята роля инициативата по съюзяване на всички градски селски читалища културно-просветни дружества една обща организация. Протокол №1 на Комитета, включващ своите учредители - „д-р Захария Димитров, началник на средното висшето образование, Ил. Стамболиев, председател на Т. Пазарджишкото читалище „Виделина“, Д. Цветков, председател на Севлиевското дружество „Развитие“, Хр. Белов, председател на Б. Н. Читалище „Зора“ Сливен, Ст. Гидиков, подпредседател, Ал. Попов, деловодител Н. Камбуров, член-настоятел на същото читалище“, се мотивира идеята за учредяване на Съюза народополезната роля на читалищата миналото близо 6-десетилетната традиция, със значително нарасналия им брой на 1000, както назрялата необходимост тяхното „хилаво съществуване“ да се постави на „здрава почва“ (37, 58-59). една дума, Съюзът да се превърне „в мощен двигател за

културно-просветното развитие на народа“ (пак там, т. 3, с. 59).¹¹ Иван Д. Шишманов застава зад идеята библиотеките да се ръководят от тричленен библиотечен комитет, посочен от председателите на всички обществено-културни, политически спортни организации средищното средище.

48

тези Западна Европа, във взаимодействие на читалището кооперациите, инициране на народни четения др.

На състояния се на 11-13 април 1911 г. най-старото софийско читалище „Славянска беседа“ Учредителен конгрес¹², открит от просветния министър Стефан Бобчев (1853-1940) приветстван от екзарх Йосиф (1840-1915),

присъствието на 158 делегати, представящи 158 читалища от цялата страна, избрано съюзното читалищно ръководство. Заслужено то оглавно от изтъкнатия български учен, литературовед, държавник общественик - проф. Шишманов¹³, който ръководи Съюза до 1922 г. Изборът му за председател на новосформирания Съюз на народните читалища признание за неговия многостранен принос за развитието на читалищното дело образование. Още като министър на просвещението (06.05.1903-04.01.1907 г.) той „разработва едни от най-важните принципи на комплектуване на фондовете на библиотеките за народа насочва към използване на издателските каталози на критичната библиография...“, работи за създаването на библиотеки, театри музеи, за по добряване на материалното положение на читалищата, за разширяване мрежата на читалищата най-отдалечените краища на България, за теоретичното обособяване на ролята на тази уникална за нашите условия културно-просветна институция, впоследствие - за създаването на Закон за народните читалища, за организиране на народните четения поставянето на читалищното образование на научна основа (Председатели родолюбци, 2011, с. 19). Същевременно ревностният радетел на читалищното дело се заема претворяване на съюзното начало принцип на читалищна организация¹⁴. Това начало не противоречи на принципа на самодейността автономията

¹² Учредителният конгрес избира за покровител на читалищата България иконата на Свети Дух.

¹³ Иван Д. Шишманов информиран за избора, тъй като не сред делегатите на Учредителния конгрес. Той оглавява Съюза през периода 1911-1922 г. след което до 1945 г. начело на съюзното ръководство застават последователно Никола Станев (1922-1923), Стоян Аргиров (1923-1928), Михаил Арнаудов (1928-1931), Ячо Хлебаров (1931-1939) Найчо Анков (1939-1945).

¹⁴ Иван Д. Шишманов аргументира по-ефикасни средства за издръжка на читалищата, отстоява както висшите хуманитарни принципи, върху които се базира читалищната дейност, така принципа на читалищна автономия, предизвикателство пред която неопитността на някои читалищни дейци, етатизиращи, т.е. приобщаващи свободното гражданско образование към държавно такова. Принципът на приобщаващата основен ръководството му на Съюза. „В многобройните си лекции статии от името на новоучредения Читалищен съюз настоява да бъдат продължени плодотворните възрожденски традиции на тези културни средища, настоява държавата да

подпомага откриването на нови читалища, да ги снабдява всичко необходимо, за да могат да развият всеобхватна културно-просветна дейност“ (Димов, Г., 1988, с. 57). този дух предложението му да се изследва цялостно историята на народните читалища - оригинална културно-просветна институция за духовно, нравствено умствено издигане на българския народ.

49

на читалищните настоятелства организации, предпоставка гарант за тяхното разгръщане развитие. Централизираното ръководство на читалищното дело лицето на Читалищния съюз има за основно предназначение да представя местните регионални читалищни структури пред държавните

обществените организации по „редица културни въпроси“ „духовни проблеми на времето“, да обедини съществуващите читалища, „да ентузиазира техните деятели да им даде нови насоки на дейност“, да отстоява читалищните интереси висока компетентност, за което свидетелства съставът на съюзното ръководство (Чилингиров, Ст., 1934, с. 14). него влизат видните български интелектуалци общественици: Иван Д. Шишманов, Ячо Хлебаров, Константин х. Калчев, Младен Ангелов Никола Станев (80).

Теоретично обосноваване на народните четения. публичното просветно идеята за същността организацията на народните четения¹⁶ цялостно развита от проф. Шишманов реферата му „Читалищният съюз народните четения“, изнесен на Първия редовен конгрес на българските читалища (29-30.03.1912 г.).

Същността на народните четения изцяло е духа на целите на читалищата - децентрализирането демократизирането на науката, на техните задачи - да разширяват издигат научните културни хоризонти на нацията, многократно поставяни от проф. Шишманов на конференции, събрания беседи по градове села. За прогреса на народните четения България, според Ив. Шишманов, необходимо да се създаде организация, базирана на натрупания опит, конкретните условия позитивните практики на Шведския народообразователен съюз, която да включва следните основни моменти:

¹⁵От 1924 започва изграждането на регионалната структура на народните читалища - окръжни околийски читалищни съюзи. „За по-малко от 4-5 месеца страната се създават 14 окръжни читалищни съюзи. Важна роля за тяхното утвърждаване изиграва националната читалищна конференция“ от март 1925 г, на която се уеднаквяват уставите на окръжните читалищни съюзи (Кондарев, Н., Ст. Сираков П. Чолов, 1979, с. 40). Една година по-късно Казанлък, Габрово Тетевен се създават околийски читалищни съюзи, чието съществуване обсъдено на извънредната национална конференция през октомври 1927 Тези регионални структури започват да учредяват свои печатни органи, отразяващи читалищното библиотечно дело съответния регион. Например в. „Читалищна дума“ орган на Окръжния читалищен съюз (ОЧС) Пловдив (1925-1944), в. „Известия на Габровската народна библиотека“ - на Околийския читалищен съюз Габрово, който излиза от 1924 до 1944 Той първият чита лищен вестник България.

Утвърждава се типовият устав на читалищата като основа на читалищните уставни цялата страна, включващ автономията свободата на инициативата при вземане на решения

като основни принципи. През април 1932 г. се приема Устав на Върховния читалищен съюз, според който читалищната структура включва Върховен, Окръжен Околийски съюз местни читалища.

Лекционната дейност, заедно с библиотечната, са неизменна част от читалищната дейност още зората на основаването на тази самодейна културно-просветна институция през късното Българско възрождение.

50

- привличане на подготвени лектори, „щото публиката да се чувства, че пред нея стои един човек известен авторитет или един мисионер на една хубава висока идея“;

- набавяне на средства за издръжка на публичните четения. ако шведската държава отпуснала за периода 1886-1912 г. 2,5 млн. крони субсидии за уредба на народните четения, то резонно българската държава да предвиди бюджета си „една по-значителна сума за целите на читалищния съюз“, за това „общонародно дело“;

- определяне на една обща дата за годишен празник, например основаването на Съюза, на която всички културно-просветни дружества от страната солидарно „да вземат мерки за постижението на една от най-важните задачи: уредбата на публичните лекции - покрай уредбата на народните библиотеки“ (86, 205-206; с. 207; с. 208).

Две оригинални идеи, почерпени от конкретните условия, добавя проф. Шишманов за успешната практическа реализация на народните четения - координиране на съвместната дейност между съюзното ръководство, отделните читалища, земеделските кооперации за стопанския духовен просперитет на народа¹⁷ и организиране на щаба от опитни просветени лектори, които срещу безплатен билет известен хонорар ще изнасят своите лекции из Царството. Сам професорът съставя първия разпис на народните четения, одобрен от Читалищния съюз. разписа са включени 370 лекционни теми от различни сфери на науката, практиката, поети от 52-ма лектори, сред които Васил Зла тарски (1866-1935), Михаил Арнаудов (1878-1978), Кръстьо Кръстев (1866-1919), Атанас Иширков (1868-1937), Димитър Михалчев (1880-1967), Любомир Милетич (1863-1937) др. Материалното обезпечаване на четенията, съгласно решенията на конгреса, се осъществява от Управителния съвет от представилите своите заявки читалища. практически план това са първите стъпки за формиране на фонд Народни четения, който постъпват приходи от читалищната самодейност от повсеместното честване на читалищния па тронен празник - Свети Дух¹⁸. Пак посока развитие на читалищното образ

¹⁷Идеята се реализира поетапно - на 17.03.1929 г. се учредява Читалищната кооперация, която приема свой устав. него тя си поставя редица задачи - да доставя на читалищните библиотеки книги, вестници, списания, голяма отстъпка, както и инвентарни каталози, библиотечни мебели, каталожни картички, библиотечна документация. задачите се включва кредитиране на нуждаещите се читалищни кина.

18Празникът на Читалищния съюз народните читалища - Свети Дух, определен решение на

Първия читалищен конгрес. Той се чества празнично София провинцията. речта си на празника НЧ „Славянска беседа“ през 1923 г. председателят на Читалищния съюз - Никола Станев, определя характера на читалищната организация конкретния исторически момент:

„Читалището свободно, общогражданско, безпартийно учредение, достъпно за всички жители селището без разлика на пол, вяра народност. То обединителен център на младежта, която се стреми към самообразование, към

51

вание са конгресните решения относно централизирано доставяни на книги периодични издания за отделните читалища обсъждане потребността от читалищно законодателство.

Обобщение. През първия етап направен големият скок развитието на читалищното образование, предпоставките за което са:

- положеният след 1890 г. фундамент на читалищното образование условията на политическа независимост активно изграждане на новата бъл гарска държава, тясно свързан новото целепологане. Ако целите на чита личното образование преди Освобождението, ясно заявени типове ус тави, са нравственото усъвършенстване образованието на възрастните подпомагане образованието на сиромашките деца, то условията на българ ската държавност се целепоставя разширяване на училищното образование духовно-нравствено въздигане на населението;

- значителното нарастване на читалищата на териториален принцип - над 6 пъти спрямо 1878 г., надхвърлящи преди Първата световна война 1170; • противоречивото развитие на двете основни традиционни образова телни форми. От една страна, спад публичните сказки, беседи народни четения спрямо тези преди Освобождението, от друга - бавен темп на растеж на книжния фонд периодични издания, особено за селските библиотеки¹⁹, от трета - отсъствието на приоритети²⁰ качествени критерии за подбор на библиографските единици лекционните теми. Общите причини, детерминиращи състоянието на двете форми, са както липсата на единен ръководен център, устав регионални структури, създаващи плановост, системност организираност библиотечната лекционна дейност, така на достатъчно финансови средства. Ако посочените причини могат да се окачествят като вътрешни за читалищните структури, то основна сред външните причини отсъствието на читалищно законодателство.

Независимо че успешното начало на организираното от Съюза читалищно образование, приоритетно застъпено читалищните четения публичната библиотека безплатното ползване от население, временно прекъснато поради участието на България трите войни - Балканската, Междусъюзническата Първата световна война, създадалата се неблагоприятната вътрешна

художествено развитие, към пластика обработване на меки обноси по-чисти нрави“
(35, с. 1).

¹⁹Чо Хлебаров обобщава положението на повечето от селските читалища, „същест

вуването на които зависи от това дали ще се намери безплатно помещение безплатно слу- жащ библиотекар.... Учителят все още единствената интелигентна сила селото, нему обречено да организира ръководи читалището. Откаже ли се той да участва живота на читалището, последното ще трябва да се ръководи от писаря или секретар-бирника селото, или от друго някое лице със слабо развитие ограничено образование“ (48, с. 52).

20 Често последните не са свързани реалните потребности на действителността населението.

52

социално-политическа ситуация след есента на 1912 г., големият скок не обратим. Неговото съдържание поставянето на организирано на национално равнище читалищно образование привличане неговото ръководство на интелектуалния елит на нацията лицето на състава на Читалищния съюз

лекторската група от 52-ма изтъкнати опитни български интелектуалци из различните сфери на науката практиката, покриващи 370-те лекционни теми от първия разпис на народните четения. За прогреса на народните четения съюзното ръководство стартира организация, базирана върху трите принципа: традиция водещи международни практики, от една страна, широко едино действие между съюзното ръководство, отделните читалища земеделските кооперации, от друга, фондовото начало на Народни четения, от трета.

Втори етап 1912—1918. Тенденция на застой развитието на читалищното образование

Кризата. През 5 октомври 1912 г., непосредствено след първия читалищен конгрес старта осъществяване на неговите решения, избухва Балканската война, последвана от едномесечната Междусъюзническата война несправедливия Букурещки мирен договор (28.07.1913 г.), знаков символ на първата национална катастрофа за България. Страната губи над 66 000 убити дава

100 000 ранени, понася щети за 2 млрд. лв., народът загубва вяра осъществяването на идеала за национално обединение. Включването на България на 26.08.1915 г. на страната на Централните сили избухналата на 28 юни 1914 г. Първа световна война не само не довежда българския народ до обединение, но

изправя страната пред втора национална катастрофа. Опитът да се разреши справедливата национална кауза по военен път отново има за следствие ката- строфални резултати. Човешките загуби са огромни - над 100 000 души убити

изчезнали, над 155 000 души ранени, 112 000 души пленници заложици по Солунското примирие. Икономиката дълбока финансова производствена криза, бежанският проблем изостря затруднението прехраната на населението. Ситуацията обобщено представя читалищният деец Никола Станев: „В последните две години нашият народ прекара три нещастия: голяма война, холера, свързана войната, разрушително земетресение“ (43, с. 3).

Застоят. условията на изострена социално-политическа икономическа обстановка, когато социалните приоритети са свързани преодоляване на критичното положение прехраната на населението глада, безработицата

спекулата, естествено една значителна част от читалищата да преустанат своята дейност да спрат строителството на читалищни сгради. От финансовите съображения Вторият конгрес (25-26.05.1914) взема решение да се отменят временно чл. 7 чл. 11 на Устава на Читалищния съюз, тъй като обвързват включването на нови читалища Съюза членския внос така ограничават увеличаването на тяхната численост. Съгласно чл. 7 „всяко съюзено

53

читалище дължно да внася съюзната каса годишната си членска вноска, която 5% върху прихода му от членски вноски, но не може да бъде по-малко от 5 лв.“ (44, л. 7). На свой ред чл. 11 потвърждава спазването на счетоводните указания на съвета посредством отделните устави на съюзените читалища.

увеличаването на числото на читалищата Съюза, успоредно подобряване на тяхното материално положение културно-просветната дейност, целта на Читалищния съюз, постановена чл. 121 на Устава (пак там, л. 6).

Особено труден процесът по създаване на читалища библиотеки „най-малките затънтените“ села. „И по селата ни се навъдиха младежи трикласно, петокласно дори гимназиално образование. Прибавени учи телят свещеникът към тях, те вече образуват група, около която може да се свие образователно огнище за другите селяни. Всяко новоосновано читалище²² или образователно дружество изпраща устава си Министерството на просвещението след утвърждаването му то почва да работи. Щом веднъж читалището се закрепил, щом свикнат селяните него, щом се усети интерес да го посещават за четене на вестници, за сказки, за представления т.н., то вече мъчно умира оттогава общината може да се гордее един просветителен културен институт повече“ (41, с. 11). Недостигът или липсата на средства за закупуване на книги за читалищната библиотека се компенсира подаряване от автори, издатели или преводачи на такива, цел достигане на количество от поне 100 тома. Селектирането на книжните единици се базира на препо ръчителен списък, привличащ вниманието на различни категории читатели:

- на селските производители - „Кратко ръководство по овощарство“ (С. Белов), „Ливадарство“ (Бъчваров Дичев), „Практическо ръководство по винарство“ (Ив. Валачев), „Коневъдство“ (П. Колешов), „Птицевъдство“ (проф. Кр. Юрданов), „Дини, краставици тяхното отглеждане“ (Ц. Анчев), „Селянинът земеделския труд“ (Успенски) др.;

- на пчеларите - „Пчеларство“ (В. Вачков), „Практическо пчеларство“ (Datel), „Пчеларска книжка“ (Кнайп);

- общозастъпените интереси със здравно-профилактична литература - „Борба против охтиката“ (Ив. Божинов), „Борбата на човека със заразните болести“ (Гафтов), „Златна книга за жената“ (Браде Регел) др.;

21 „Чл. 1. Целта на Съюза е: а) да усили подобри материалното положение на читалищата страната; б) да увеличи числото им в) да урегулира подпомага тяхната културно-просветна дейност.“ (44, л. 6).

22 Материалната база на новоосновените, предимно селски, читалища пределно скромна: „1. Сгодно хигиенично помещение на читалището /с читалнята/; 2. Инвентар: печат, протоколна, подвързана книга, изходяща входяща касова книга, долап, маса, сто лове; 3. Подвързан списък на книгите /за вестниците особено/; 4. Библиотека: вестници, списания книги - всички редени запазвани най-внимателно добросъвестно долапа по отредените места. Долапът трябва да се заключва. Книгите, щом постъпят, записват се книжния списък, подпечатват се веднага се скриват долапа. Вестниците списанията се нарежда на масата за прочит, докле дойдат идните подир тех номера“ (41, с. 13).

54

- общозастъпените интереси историческа литература - „История на българския народ“ (проф. А. Погодинов), „България“ (проф. Иширков), „Минало то“ (Ст. Заимов), „Априлското въстание“ (Д. Страшимиров), „Царуването на цар Борис“ (Юрд. Трифонов), „Статии по черковния въпрос“ (П. Карапетров) др.;
- общозастъпените интереси художествената литература - „Съчинения“ (Ив. Вазов), „Съчинения“ (П. Р. Славейков), „Съчинения“ (Л. Каравелов), „Съчинения“ (Т. Г. Влайков), „Избрани съчинения“ (Л. Толстой), „Камо грядеши“ (Х. Сенкевич), „Смелост“ (Ш. Вагнер), „Тарас Булба“ (Н. В. Гогол) др.;
- общозастъпените интереси педагогическа литература - „Умствено нравствено възпитание“ (Х. Спенсер), „Самовъзпитание на младежта“ (Фр. Кирхнер) др.;
- общозастъпените интереси издания нравствена етопсихологическа насоченост - „Седемте смъртни грехове на личността“, „Културният човек неговите обноски“, „Кой човек успява“ (Руде-Силвен) други (41, 14-15). През втория 6-годишен етап се провеждат само два конгреса на Читалищния съюз - Вторият Третият конгрес (10-11.05.1915 г.), ръководени от Ив. Д. Шишманов. на двата форума централно място заема читалищното образование, получило съобразно конкретната вътрешна външна обстановка нови насоки на дейност. „Препоръчва се разширяване на просветната работа чрез местни шабове от лектори нейното осъвременяване чрез ползването на прожекционни апарати за онагледяване на лекциите беседите на съюзните лектори“ цел повече светлина „мрачния обществен небосклон чрез книги, слово, представления“ (Лазаров, Ст., 2011, с. 49). По-нататъшно развие търпят идеите относно съдържанието организацията на народните четения, добили завършеност конкретни практически измерения решени ята на Втория конгрес на Читалищния съюз. духа на решенията потребно стигат от лекционна дейност се покриват от Централната лекционна група окръжните околийски лекторски шабове се обособяват тематичните направления на народните четения: обществено-политическо, икономическо юридическо; професионално-стопанско; историческо; култура, литература изкуство; медицинско; педагогическо технико-приложно. Нещо повече. Третият конгрес упълномощава Управителния съвет да базира образователната дейност върху принципа на интеграция сътрудничество Управителния съвет на земеделските кооперации със Съюза на женските просветни дружества посредством изработване приемане на обща програма за съвместна дейност на местно

равнище. По този начин народните четения още по-резултатно ще издигат образователното ниво на народа, защото колкото по-просветен знае своите права един народ, толкова по-свободен не зависи от той. Аргументите тази насока обобщава председателят на Съюза - проф. Шишманов, изнесената лекция с. Брестовица, Пазарджишко, на 11.04.1914 г. на тема „Полза от науката що принася читалището към нея“. Самото обобщение апофатично. На твърдението, че „учението едно голя

55

мо зло, че то развъртава простите маси, като ги прави безбожни, по-малко патриотични, по-малко нравствени, много по-нешастни“, проф. Шишманов отговаря, обосновавайки се примера на най-цивилизованите народи:

- „Не вярно, че науката необходимо прави хората безбожни. • Не вярно, че науката прави гражданите по-малко да обичат родината си. • Не вярно, че науката създава безнравственици.

- Не вярно, че науката прави хората нещастни, като им показва някакви непостижими идеали създава лишни нужди“ (84, 32-33).

Изводът е, че образованите народи използват науката, за да повдигнат своето благосъстояние. Основавайки се на опита на Дания, където зимният народен университет (1 ноември-1 март) обучава отечествена история география, земеделска икономия, законоведение, литература, физика, агрономическа химия, математика, геология, земледелие, хранене на добитъка, чертане, пение, гимнастика пр., летният тримесечен женски университет - домакинска химия, ръкоделие, хигиена краснописание, председателят на Съюза съзира читалищата българския аналог на тези училища на икономически прогрес. „Тая ще бъде най-належащата най-благородна роля на читалищата бъдеще: да развият преди всичко населението вкус към науката, към знанието да заместят поне отчасти европейските народни висши училища“ (84, с. 36). За превръщането им центрове на по-високо образование Съюзът разполага както 50 лектори - опитни учени, със списък от 313 сказки, така ресурс за по-криване на всички разноси по лекциите. Така годините на Първата световна война, условията на силно редуцирана читалищна образователна дейност, се обосновава идеята за читалищните народни университети на основата на датските образователни практики (пак там, с. 36).

Обобщение. По време на войните налице тенденция на застои развитието на читалищното образование. Тя се изразява четири пункта - ограничаване на нови читалища Съюза, преустановяване на строителството на читалищните сгради от читалищните настоятелства, редуциране честотата на конгресите²³ на Читалищния съюз рязък спад развитието на библиотечния фонд откъм книги периодични издания. Условията за развитието на Съюза на отделните читалища през войните са неблагоприятни. „Ако не всички, то почти всички читалища културно-просветни дружества бяха затворени през време на войните поради това Съюзът не можеше да работи; нямаше към кого защо да се

отнася“ (12, с. 1).

Застоят не абсолютен, относителен. Лекционната дейност продължава се обосновават както нови форми на базата на международния опит - читалищ ните народни университети, така нови принципи - сътрудничество по вери гата:
читалища - земеделски кооперации - женски просветни дружества.

2 През втория 6-годишния етап се провеждат 2 конгреса, докато за следващите 24 години (1920-1944) - 17 конгреса (Лазаров, Ст., 2011, 46-47). Изразена цифри честотата 3:1,4.

56

Трети етап 1919—1944. Апогей развитието на читалищното образование

Следвоенната обстановка реформеното законодателство. Третиет етап има за начало острата следвоенна криза, която се намира България след края на Първата световна война. Индустрията запада. Цените скачат десетократно. Гладът, безработицата инфлацията вземат застрашителни размери. Дневната дажба на градския жител възлиза на % хляб дневно. Скитниците, бездомниците прииждащите бежанци чакат социалните решения на прави телството.

проведените избори за ХУШ Обикновено Народно събрание най-много гласове получава БЗНС²⁴ влиза правителствена коалиция Народната Прогресивнолибералната партия. Коалиционното правителство на Александър

Стамболийски (1879-1923) подготвя сериозни реформи, базирани вър ху приетите закони от парламента - Законът за съдене наказване виновниците за народната катастрофа (1919), Законът за търговията със зърнени храни (1919),

Законът за облекчаване на жилищната нужда (1920), Законът за изменение допълнение на Закона за народното просвещение (1920) др. Реформаторската дейност на БЗНС получава още по-широк размах през следващите три години, когато следствие от изборната победа на 28.03.1920 г.

образувано самостоятелно земеделско правителство, оглавно от Александър Стамболийски просветен министър Стоян Омарчевски (1885-1941). Реформите се основават на приетите нормативни актове, сред които са Законът за трудовата повинност (1920), Законът за трудовата поземлена собственост (1921), Законът за изменение допълнение на ЗНП (1921), което 10-ото изменение на закона на Мушанов, влязло сила на 21.07.1921 г., др. Вторият закон свързан количествения растеж на обединените Общ съюз на българските земеделски кооперации (ОСБЗК) различни видове земеделски кооперации, изиграли съществена роля за развитието на читалищното образование, третият - въвеждане на задължително 7-годишно основно образование, насърчаване на професионалното специално образование, прак тико-приложния характер на обучението началните, основните средните училища, отразили се на съдържанието на народните четения (7). Засилената професионална насоченост на образованието единство новото съдържание на принципа на задължителното

обучение - включващ цялото основно училище началното (4 годишно) прогимназиално (3 годишно) обучение, силно рефлектират върху тематичната насоченост на четенията.

24БЗНС получава 180 000 гласа от 656 000 гласоподаватели 85 места Народното събрание, следвана от БКП (т.с.), БРСДП (о) т. н. БЗНС влиза правителствена коалиция двете десни партии - Народната Прогресивнолибералната, тъй като левите партии отказват да участват кабинета.

57

Законодателството по време на земеделското управление засяга чита личното библиотечно дело самообразование на населението. Влезният сила Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки (1920), заедно приетия 23 години по-рано Закон за депозиране на печатни произведения (1897) допълнения Закон за народното просвещение (1921), имат частичен характер, защото регламентират дейността на отделни видове библиотеки или отделни библиотечни дейности.

Читалищните библиотеки самообразованието на населението. Мястото значението на библиотечното дело цялостното читалищно обръщение уредено Устава на Читалищния съюз, съгласно нормите на който първостепенно изискване съюзният член (читалище, библиотека или дружество) „общонародна културно-просветна цел да издържа публична читалня“, Читалищният съюз да улеснява построяването на библиотечни помещения, „да съдейства за уреждане на подвижни библиотеки“ „предприема обща доставка на книги, списания вестници др. пособия за съюзените читалища“ (44, л. 7, чл. 3, чл. 2, ал. е, ал. и, ал. л). Приетият Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки (1920) възкресява библиотечното дело след 6-годишния застои по време на войните. Речта си пред народното събрание на 26.08.1920 г. министърът на народното просвещение Ст. Омарчевски представя мотивите си към законопроекта за учредяване на достъпни народни библиотеки. Те са основани както на исторически факти, така на статистически данни належащи потребности, по-съществените от които са:

- Историческата роля на читалищните библиотеки от последните 50 години на XIX в. „Без тия библиотеки нашето развитие, може би, щеше да закъснее цял век или пък да вземе характер, който не би ни подчертал пред света като особен народ, светлото минало на който налага правото на особен независим живот.“

- Данните за количеството на библиографските единици както във водещите библиотеки, сред които Плевенската градска библиотека (16 278 тома), Варненската градска библиотека (15 122 тома), Русенската градска библиотека (14 425 тома), Казанлъшкото читалище „Искра“ (12 300 тома), Сливенското читалище „Зора“ (7300 тома), Разградското читалище „Развитие“ (4000 тома), Старо-Загорското (3500 тома) Бургаското (662 тома) читалище, така малките градски селски библиотеки, ненадминаващи по броя на книгите Бургаското читалище, показват, че скромният бюджет не позволява библиотеките да

изпълняват своята роля масовото самообразование на населението.

- Назряла потребност от перманентно самообразование, тъй като „учили щето да желае, не може да даде повече от онова, което дава. Неговата задача не да пусне младежи, подготвени да отговарят на всеки въпрос, колкото елементарен да той от заобикалящата ги близка или далечна по време действителност“. Спасението за усвояване на необходимото знание, според минис

58

тър Омарчевски, „в самообразователната дейност, която всеки от нас трябва да развие, за да допълни образователните елементи, добити училището“, „средствата - народните, достъпни за всеки библиотеки“.

- Потребността от събиране запазване „на захвърлените библиографични археологични ценности, които всеки ден се рушат унищожават“. Липсата „на вещи подготвени лица“ налага организиране на специални курсове поредица от лекции по библиотекознание, археология, етнография др. цел квалифициране на библиотекарите (25, л. 6-7).

Посочените аргументи отхвърлят стария подход към библиотеките фокусира вниманието към тяхното „извънредно важно голямо място“ обществения живот като естествено продължение на училището, огромяващо

показващо пътя как да се ползва самостоятелно всеки „от ония огромни знания, които се намират книгите“, т.е. библиотеките (пак там, л. 6).

Предложеният законопроект, впоследствие закон, нормативно урежда основните положения от Речта. Двуетделните библиотеки - за младежи за възрастни, учредявани средищни села градове на Царството под егидата на МНП, имат за цел доставяне „по няколко екземпляра от всички по-важни наши съчинения, както ония чужди, които са необходими за културните поминъчни потреби на местното население“ (10, л. 8). Урежда се създаването на минимум 6 достъпни библиотеки във всеки окръг, както издържането на достъпните селски библиотеки от просветното министерство, което на свой ред утвърждава списъка на избраните за купуване книги цел съхраняване на морала добрите нрави задоволяване интересите на цялото население.

Достъпните народни библиотеки са само елемент на широката библиотечна мрежа, която основната територия принадлежи на читалищните библиотеки. Нещо повече. Последните са общодостъпна, жива библиотека като единство на книги, периодични издания живото слово на народните четения - „настоятелна културна нужда ефикасна форма на масова просвета“. Това им уникално качество дава основание на читалищните дейци остро да полемизират автора на законопроекта, особено по чл. 1525, „посягащ върху автономията на най-плодотворните институти, допринесли толкова много за духовния живот на българина,“ предполагащ сливането на двата вида библиотеки средищните села градове (11, с. 3). Полемика съпроводи дена пълно проучване чрез анкетно изследване на фактическото състояние на читалищните библиотеки (при всички читалища - съюзени несъюзени)

25 Член 15 на Проектозакон за учредяване на достъпни народни библиотеки от 26.08.1920 г. е назван „връх на недомислие гавра един народен институт, какъвто читалището“, поради тълкуването на текста му като посегателство върху традиционната автономия на читалищната библиотека опит за изличаването на последната. Текстът на чл. 15 следният: „В случай, че избраните от Окръжния училищен съвет средишни села градове съществуват читалища, то последните, ако пожелаят, целия си инвентар влизат състава на достъпната библиотека“ (11, с. 3; 10, л. 8).

59

цел най-целесъобразно насочване на дейността им. Въпросите на анкетата - отворени 18 на брой, от една страна, масовият обхват на всички читащия лица членове, библиотекарите, ръководители или председатели на читалища

културно-просветни дружества симпатизанти на читалищно-библиотечното дело страната, от друга, дават реална възможност за представителност на получените сведения за отделните библиотеки относно: • историята на библиотеката нейните отчети;

- видове каталози (ръкописни, картонни, тефтерни, азбучни или по главни предмети);

- количество разновидност на томове (печатните произведения), които разполага библиотеката - книги, списания, вестници, ръкописи, музикални листове (албуми), картини гравюри (албуми), карти планове; • по какви науки клонове на знанието са книгите;

- поддържа ли читалището публични читалня;

- какви часове се ползват гражданите от книгите дават ли се такива (вкл. ръкописи) за дома;

- какви курсове, сказки т.н. развива библиотеката;

- как библиотеката финансира дейността си (специални фондове, недвижими имоти, капитали, дарители, членски внос, средства от окръжния общински училищен съвет или държавни средства) (23, с. 4).

Обработването на данните получените резултати²⁶ от проведената анкета са свързани обосноваване на актуалните задачи предназначение на читалищните библиотеки като форма на читалищно образование, естествено продължение на училищното, към което се приобщават както „съзнателните

интелигентни младежи“, така цялото население. Широкият възрастов обхват, без разлика на пол, политическа етническа принадлежност, съвсем естествен - читалището „неутрално общогражданско културно огнище за наука, забава добри нрави“ (32, с. 113). Статистическите данни от последователните отчети на Върховния читалищен съюз показват на практика, че три възрастови категории от населението се образуват самообразуват читалищните библиотеки, заедно учениците, за които от 1942 г. започва обособяването на отдел за ученически пособия. Тези възрастови групи са: деца до 14 години, юноши от 14 до 18 години възрастни - над 18 години. Разпределението на случаите полза на последната категория. Така например през

1934 г. „лицата, които са ползвали библиотеките по възраст, се разпределят така:

деца до 14 години - 86 814; юноши от 14 до 18 години - 168 888; въз растни - 172 618 или всичко 428 320 души (28, л. 50).

26 Според данните, които Читалищният съюз разполага, през май 1923 г. България „има около **800 публични библиотеки читалища**, вкл. градските библиотеки във Варна, Русе, Плевен пр. това число не влизат държавните народни библиотеки София, Пловдив Търново, както тия при министерствата, учебните заведения други държавни учреждения“ (82, с. 2).

60

Връзката читалищни библиотеки-училищно образование. Обосноваването на връзката нееднократно се осъществява теоретичните органи на Читалищния съюз - сп. „Читалище“ в „Читалищни вестни“, както теоретичните органи на регионалните читалищни съюзи (окръжни околийски). Извежда се „тройка“ задача за всички читалищни библиотеки:

- да образуват всестранно своите читатели, бидейки „всеучилище, което учи и учи мърдри учители“. оттук отговорността на библиотекаря селекцията на книгите да не попадне под влияние на политическия вкус пропаганда общината. тази насока дейността му базирана на препоръчителните библиотечни списъци от Министерството на народното просвещение. списъци те са включени книги, които не бива да липсват библиотеките;
- да „заместят университета на читатели, които не се имали възможност да минат през него“, както да „освежат, да попълнят, да разширят“ знанията на местните интелектуалци (учители, лекари, юристи пр.);
  - да събират всички издания - стари нови, местни лични архиви пр. При успоредното усърдно изпълнение на трите задачи, според Стоян Аргиров, „читалищните библиотеки ще могат да изпълнят своето високо предназначение“ (1, 1-2.) то във взаимната връзка на съдействие под помагане на училищното образование на неговото допълнение под формата на свободно самообразование посредством общодостъпните, добре уредени ръководени читалищни библиотеки. Защото последните не просто съперничат много отношения на училището, но предполагат взаимно допълване на няколко нива:
    - първо, училището работи една определена училищното законодателство възраст, докато читалището дообразова самообразова не само завършилите училище, но всички слоеве на населението;
    - второ, „училището очертава общите образователни възпитателни насоки, читалището доразвива усъвършенства ума, волята характера на своите посетители, духа на тези насоки“;
    - трето, училищното образователно съдържание определено учебните планове програми, утвърждавани от държавните образователни органи, докато „в библиотеката изборът на знанията напълно освободен“ според интересите пътя на самообразование на нейните посетители;
    - училището „не може да даде един определен завършен мироглед на младежта, докато публичните библиотеки обогатяват развиват „чувствата та,

мислите, стремежите идеите“ на свободно ползващите ги читатели (79, с. 3.).

Образователната функция на читалищните библиотеки на читалищата като цяло се свързва възпитателната, доколкото образованието възпита нието са двете големи сфери на педагогическото формиране. Ангажирането на поколения писатели интелектуалци тази мисия не само задача на Съюзното ръководство, но седемдесетилетна традиция. Ето защо от трибу

61

ната на Седмия 27 редовен читалищен конгрес (28-30.08.1924 г.) делегатът председател на Писателския съюз проф. Михаил Арнаудов акцентира върху общественото възпитание неговите средства - книгата, носител на нравствени, национални образователни идеали, живото печатно слово.

Същевременно проблемът относно разширяване на това възпитание те риторически констатиран от няколко делегати, сред които Ив. Данов от Плевен, изтъкващи вредата на извънредния данък. Този данък една от причините 500-те читалища, от които 77 селски, да стоят извън Съюза, още повече че „много от селските читалища нямат необходимото число книги, за да оправдаят името си като читалища, това така, защото нямат средства“ (40, 1-2).

Връзката на читалищните библиотеки училищното образование има кадрови аспект. Количествен план той се изразява във високия относителен дял на българските учители, съвместяващи своята пряка педагогическа дейност тази като читалищни дейци. Изследване показва, че 90% от българските учители са читалищни дейци, успоредяващи преподаване две различни образователни среди. Преподаването читалището, т.е. т.нар. „*второ българско училище*“, не учи българските поколения на четмо, писмо, научни знания, не им предоставя документи за образование или дипломи за заемане на държавни длъжности. Защото читалището училище от друг род, което „своите читалищни библиотеки, със своите читални във всички кътчета на нашата страна, със своите читалищни събори просветлява съзнанието на нашето гражданство, посочва на далекогледите, които смятат само другите, вън от пределите на нашата страна, имат по-висока култура по-голяма мощ, посочва на късогледите, че нас има нещо, което много по-ценно от другите ... че наистина ние представляваме един културен народ“ (66, л. 23-24). Този аспект на връзката свързан със статуса на читалищния библиотекар.

Статусът на читалищния библиотекар. Потребността от „специално читалищно законодателство, чрез което да се осигурят на читалищата редовни трайни приходи, сумите за които да се вотираят ежегодно бюджета на държавата“ предмет на публичното събрание, състояло се 45 аудитория на Софийски университет. Присъстващите представители на почти всички културни, обществени професионални съюзи организации столицата, както народните представители А. Ляпчев, Т. Г. Влайков, Ст. Костурков други подкрепят предложеното от Управителния съвет допълнение към Законпроект за народните читалища, уреждащо статута на образователната му

дейност четири нови норми, три от които касаят библиотеките самообразованието на населението:

27Седмият редовен читалищен конгрес, проведен София от 28 до 30 август 1924 г, открит от председателя на Съюза Стоян Аргиров ръководен от делегата Илия Грудев, председател на Сливенското читалище „Зора“. Протоколите на конгреса са публикувани брой 5 6 на в. „Читалищни вестни“ от 1 октомври 1924

62

- във всяка градска селска община се учредява народно читалище без платна общодостъпна читалня библиотека. градове повече от 20 000 жители може да има повече от едно читалище;

- управата на читалищната библиотека се възлага на специален библио текар, назначен от управителния съвет на читалището. Народните читалища библиотеки от 5000 тома са длъжни да имат специалисти библиотекарски по ценз, под 5000 тома - длъжността специалист библиотекар не задължителен на. Заплатата на библиотекарите се урежда според образователния им ценз специализация (библиотекарски курсове или библиотекознание при Софийския държавен университет или чужбина);

- библиотекарите на народните читалища не могат да бъдат уволнявани без мотивиран доклад от инспектора при Общия читалищен съюз (81, с. 1). Решенията на публичното събрание се предхождат от задълбочени теоретични анализи на потребността от читалищен закон. статията си „Закон за читалищата“ председателят на Върховния читалищен съюз - Стоян Аргиров, обобщава аргументира основните положения, които по необходимост трябва да залегнат закона за читалищата. Основно място сред тях заема статусът на читалищния библиотекар, който „според големината на библиотеката може да бъде със средно или висше образование“, специалната си библиотекарска подготовка придобива „в първия случай във временни библиотекарски курсове, каквито трябва държавата периодично да устройва, във втория случай университета, где то крайно време да се въведе библиотекознание като задължителен предмет за студенти, които искат да се предадат на библиотекарското звание“ (2, с. 1). за подготовката на този квалифициран библиотекарски персонал, полагащ държавен библиотекарски изпит, следователно получаващ заплата, необходимо уреждане по законен път на инструкторски институт от специалисти.

Библиотеките към читалищата, част от които са членове на Съюза, си набавят книги по два начина - автономно централизирано. Сдружените читалища изпълнение решенията на V конгрес (21-22.04.1922 г.) увеличават своя библиотечен книжен фонд централизирано. „При управителния съвет се урежда бюро за набавяне на книги за нуждите на читалищните библиотеки.“ Читалищните библиотеки „си набавят книги само чрез това бюро“ (21, л. 17). Тези библиотеки, респективно читалища, въз основа на критерия *средства за увеличаване на библиотечния книжен фонд* се групират три категории:

- „читалища големите, окръжните градове, които имат салони библиотеки;

- читалища околийски или малки градове заможни села, които също има салони библиотеки;
- читалища градове села без салони малки библиотеки“ (42, с. 25). Първата група читалища разполагат със значителни бюджети заделят солидни средства за увеличаване на библиотечния фонд. Сред тях са Софий

63

ското централно читалище „Славянска беседа“28 библиотека, 1300 членове приходи разходи 500 000 лв., Плевенското читалище „Съгласие“ 800 членове приходи от 214 000 лв., Шуменското читалище „Св. Архангел“, библиотека музей, 400 членове 155 000 лв. приходи др. Пример за втората категория, където бюджетът значително по-малък, са такива око лийски градове, които кипи висока читалищна активност - Казанлъшкото читалище „Искра“ (9800 жители) библиотека, музей театър, 666 членове 150 000 бюджет; Тетевенското читалище „Съгласие“ библиотека бюджет 50 000 лв. най-малко средства за развитие на библиотечна дейност разпола га третата категория, към която спадат най-бедните читалища, като редовният бюджет на такова читалище минимум 5000 лв. Сред източниците на приходи са вноските на читалищните членове (постоянно най-слабо перо), приходи от поздравни на именни дни семейни събития, местни лотарии, представле ния, утра други забавления (42, 26-27).

Централизацията отслабва изграждането на регионалната структура на народните читалища - окръжни околийски читалищни съюзи, започнала през 1924 г.29 „За по-малко от 4-5 месеца страната се създават 14 окръжни читалищни съюзи. Важна роля за тяхното утвърждаване изиграва национал ната читалищна конференция“ от март 1925 г., на която се уеднаквяват уста вите на окръжните читалищни съюзи се предлагат на предстоящия Седми редовен читалищен конгрес промени Устава на Върховния съюз на читали щата на читалищните съюзи България, продиктувани от учредяването на новата окръжна структура (Кондарев, Н. Ст. Сираков, П. Чолов, 1979, с. 40). Промените видоизменят текста относно целеполагането чл. 1, утвържда вайки двуединната цел значимостта на читалищно-библиотечното дело, на неговото обединение съгласуване за обществената просвета. Същевременно нормативно се урежда „общата доставка на книги, списания вестници др. пособия за съюзените читалища“, от една страна, създаването функцио нирането на „подвижни библиотеки“, от друга, като същността на последните

28 София функционират още 7 квартални читалища.

29Една година по-късно Казанлък, Габрово Тетевен се създават околийски чита лични съюзи, чието съществуване обсъдено на извънредната национална конференция през октомври 1927 г. Тези регионални структури започват да учредяват свои печатни органи, отразяващи читалищното библиотечно дело съответния регион. Например в. „Читалищна дума“ орган на Окръжния читалищен съюз (ОЧС) Пловдив (1925-1944), в. „Известия на Габровската народна библиотека“ - на Околийския читалищен съюз Габрово, който излиза от 1924 до 1944 г. Той първият читалищен вестник България. Ут

върждава се типовият устав на читалищата като основа на читалищните уставни цялата страна, включващ автономията свободата на инициативата при вземане на решения като основни принципи. През април 1932 се приема Устав на Върховния читалищен съюз, според който читалищната структура включва Върховен, Окръжен Околийски съюз местни читалища.

64

предмет на едноименната лекция на доктора по библиотекознание М. Тодорова от учебната програма на Първия библиотекарски курс (36, с. 6; 24, с. 3). Окръжните читалищни съюзи³⁰ са „поставени почти на автономни начала,“ получавайки „възможност да организират повечето от съществуващите читалища даден окръг, да основават нови,“ да държат пулса на читалищния жи вот региона бележат връщането на интелигенцията към народа (38, л. 29). Уредената нормативно тристепенната структура на читалищната организация - централна (Върховен читалищен съюз), регионална (Окръжен читалищен съюз) местна (читалище), новата редакция на Устава на читалищния съюз, приета на Осмия конгрес на Съюза³¹ (1925), разгръща децентрализацията автономията на читалищно-библиотечното дело.

Отложеният за обсъждане от Висшият учебен съвет (ВУС) законопроект за читалищата публичните библиотеки не отменя акцента върху библиотечната дейност самообразованието на населението, обоснован реферата „Наложителни реформи читалищното дело“ на проф. Ив. Шишманов. „Не по-малко важно е, че тежестта на читалищата, разделени за пръв път на общински, околийски окръжни, се пренася занапред върху общодостъпните библиотеки че тия библиотеки ще се уреждат управляват от специалисти библиотекари, подготвени за своята важна задача особени библиотечни курсове или университета, който предвижда вече учебния план на Историко-филологическия факултет науката библиотекознание. Изпълнят ли се тия условия, смело може се каза, че читалищата ще възлязат скоро време на оная висота, на която отдавна мечтаем да ги видим, отдето те, като могъщи фарове, ще пръскат още по-ярка светлина из цялата страна“ (83, с. 4). Поставянето на книгата, на библиотеката центъра на читалища та ще задълбочи разшири елементарните знания, получавани елементарните училища, защото същинската грамотност да си подготвен сам да продължиш своето образование извън училището - главно читалището библиотеката. Реализирането практически план на реформата предполага преди всичко формирането на „щаб от опитни идеални библиотекари“, не „сухи формалисти-чиновници, близки съветници на населението,“ които познават нуждите на своите читатели. Квалификацията професионалните качества на библиотекарите са правопропорционални на функциите пред назначението на читалищното образование като своеобразно продължение на училищното, масово обхващащо различните слоеве от населението, „за

³⁰ Така например оглед децентрализиране съгласуване на читалищното библиотечно дело Софийски окръг внасяне на системност библиотечната общественост-про светната дейност на отделните читалища решението на състоялата се София Окръжна читалищна

конференция на читалищните дейци (18.01.1925 г.) да се създаде Софийския окръжен читалищен съюз със свой теоретичен орган „Читалищна искра“ (22, л. 3; 26, л. 36-37).
31 Конгресът взема решение да се издават два печатни органа - сп. „Читалище“ гл. редактор Ячо Хлебаров сп. „Българска мисъл“ гл. редактор Михаил Арнаудов.

65

щото един библиотекар може, особено малките читалищни библиотеки, да замести цял ред лектори като ръководи самообразованието на поколенията, утолява жаждата им за по-високи теоретични практически знания, открива

насърчава таланти ги препоръчва дето трябва за по-нагаташно усъвършенстване“ (пак там, с. 8). Това обяснява перманентното организиране на курсове за библиотекари. Тези курсове, стартирали през 1923 г. благодарение на финансовата подкрепа на Министерството на народното просвещение и съдействието на просветния министър Омарчевски, се превръщат в постоянната форма за подготовка на читалищни библиотекари. Развитието им бележи възходяща тенденция по показателите: брой участници подготвени библиотекари, образователни програми, лекторски състав равнища на провеждане. „До края на 30-те години на XX в. курсовете на ВЧС, които са единствената форма за подготовка на библиотекари нас, се подготвят около 550 човека, техните „стълбове“ са Аргиров Хлебаров“ (Писател-родолюбци, 2011, с. 123).

Квалификационни курсове за читалищните библиотекари. Под ръководство на първия директор на курсовете (за времето от 1923 до 1927 г.) - Стоян Аргиров, изпълняващ още изборната длъжност *председател на Читалищния съюз*, Първият, Вторият, Третият курс за подготовка на библиотекари за съюзените читалища се организират централно - от Управителния съвет (УС) на Върховния читалищен съюз (ВЧС), докато от 1926 г. по инициатива на ВЧС със съдействието на окръжните читалищни съюзи (ОЧС) -

окръжните градове. Обучителни курсове за библиотекари се провеждат по предварително изработена програма от УС на ВЧС финансовото обезпечаване на просветното министерство. Така напр. програмата на първия³³ библиотечен курс се застъпват учебни дисциплините *Предмет същност на библиотекознанието* (12 часа теория 12 часа практически занятия), *Развой*

състояние на читалищното библиотечно дело България (6 часа теория), *Библиотечни системи. Подвижни библиотеки* (12 часа теория 15 часа практически занятия), *Вътрешна уредба на читалищата. Организация* (8 часа теория), *Етнография. Фолклор* (4 часа теория 6 часа разглеждане на курсистите из музеите), *Практическа археология нумизматика* (4 часа теория 6 часа разглеждане на курсистите из музеите), на третия³⁴ - *Библиотекознание*

32 Постановление на Министерски съвет (МС) 1651/ 15.05.1923 г. се разрешава на МНП да отпусне от бюджета си за текущата финансова година „20 000 лв. помощ, която да послужи за възнаграждение на лекторите пр. разходи, свързани с уреждането на курсовете“ (33, с. 4).

33Първият библиотекарски курс планиран да се проведе София от 10 до 25 август общ хорариум от 46 лекционни часа, разпределени по горепосочените дисциплини (82, с. 2). 34 Третият библиотекарски курс проведен София от 15 юли до 15 август 1925 г. Учебната програма на курса публикувана на с. 3 на в. „Читалищни вестни“, год. III, кн. 1, 20.05.1925 г.

66

(Стоян Аргиров); *Читалищно дело* (Васил Класанов); *Българска литература* (Боян Пенев); *Европейска литература XIX в.* (Михаил Арнаудов); *Психология на четенето* (Иван Д. Шишманов); *Възраждането* (Стилиан Чилингиров); *Развой на философските идеи* (А. Казанджиев); *Фолклор* (А. П. Стойков); *Българска етнография* (Ст. Костов) Археология (А. Протич) (82, с. 2). До ядрото на повтарящите се дисциплини двата курса, свързани с библиотекостроенето, историята на читалищно-библиотечното дело, нормативната уредба организация на библиотечното дело, литературата, фолклора етнографията, присъстват допълнителни дисциплини, породени от динамиката на необходимите знания умения към конкретния момент - *Практическа археология нумизматика* (1923) *Психология на четенето Развой на философските идеи* (1925). Образователното съдържание програмите изпити тези, както недопускането на завършилите успешно курса следващия курс са показатели за качеството на квалификацията стремежа към масово обхващане на читалищните библиотекарски. Включването на курса по два души

висше образование от окръг цел подготвянето им за лектори на окръжно равнище по *Библиотекостроение Читалищно дело* индиректен показател за опита на ВЧС да покрие масово нуждата от квалифицирани библиотекарски на съюзните читалища (пак там). Подготовката предполага умения за избор на книгите, т.е. при „малките суми, които стоят на разположение, българските книги, съчиненията на българските автори, поети, учени, популяризатори т.н.“ да се предпочитат, следвани от народната книжнина преводната литература. Подготовката осъзнаване значението на принципа на автономията при набавянето на книгите оглед отчитане на специфичните потребности интереси на читателите при отделните читалищни библиотеки (3, с. 1).

Вторият директор - Ячо Хлеббаров, ръководи курсовете при управлението на ВЧС от Михаил Арнаудов (1928-1931) от него самия (1931-1939), условията на приетия от ХХI Обикновено народно събрание първи читалищен закон (1927) (8). Ситуацията се благоприятства от наложения стил от новия председател на Съюза - Михаил Арнаудов, към системност, създаване на читалищна статистика, високоорганизирана читалищна просвета, учредяване на читалищна кооперация утвърждаване на киното като форма на хуманитарна просвета.

Еволюцията търпи съдържанието на обучението по време на периодично провежданите библиотекарски курсове, които освен традиционните софийски летни курсове включват зимни такива големите провинциални градове. Така например през 1939-1940 г. Управителният съвет урежда библиотекарски курсове на три места - София, Ловеч, Казанлък, като същевременно съдейства на Пловдивския областен съюз да организира през Коледната ва

35 Третият курс завършва изпит по Библиотекознание, Читалищно дело, Българска литература, Европейска литература Възраждането, като от последните три изпита се осво бождават курсисти, които имат завършено висше образование по филология литература.

67

канция „15-дневен курс за подготовка на читалищни библиотекари режи съори за селските библиотеки театри“ (64, л. 2). Успоредно повтарящите се дисциплини учебната програма от зората на обучението на читалищни библиотекари - *Читалищно дело, Читалищно законодателство, Българска литература, Европейска литература, Детска литература Библиотеко знание*, са добавени нови предмети като *Театрално дело, Музейно дело, Библиография на българската книга, Идеология на читалищното движе ние, Народни университети, Задачи цели на самообразованието, Видове каталози техника на каталогизиране* (6, л. 7-9; 27, л. 79). Новите учебни дисциплини отразяват както нарасналите потребности от широкопрофилна подготовка на тези кадри, така от разделянето на компетенциите между читалищните библиотекари режисьори, което обяснява успоредяването на двата различни по своето предназначение курсове, проведени през Коледната ваканция Пловдив - режисьорски³⁶ библиотекарски (64, л. 2). За кадрово то³⁷ финансовото обезпечаване на курсовете, обучили за 1939/1940 г. общо 217 библиотекари, съществен принос има както ВЧС, ОЧС Обл. ЧС, така МНП, отпуснало за четирите курса 45 000 лв. командировало за лектори Казанлък Пловдив режисьора на Народния театър Н. Масалтинов артист тите Вл. Трендафилов Коджабашев.

Подходът се променя през 1943 г. - обособяват се два тематично различни курса. От 1 до 28 август 1943 г. се провеждат безплатни читалищно-библиотекарски курсове - гр. Шумен за читалищата от Северна България, София - за останалите читалища, театрален курс София за любители читалищни дейци. Библиотекарският курс София учебна програма, включваща традиционните учебни дисциплини - *Европейска литература, История на читалищното дело, Детска литература, Читалищно дело, Библиотекознание упражнения, Народни четения, Музейно дело, Българска история, Библиография на българската книга, Българска литература, Театралният курс за любители читалищни дейци* включва обучение по дисциплините: *Европейска литература, Изкуство да се чете, Постановка, грим костюми, Читалищно дело История на театъра българската литература* (77, л. 24).

Първият читалищен закон за библиотечното дело. Гласуваният през 1927 г. първи Закон за народните читалища (ЗНЧ) при министър Никола Най

36 Обучителната програма на режисьорския курс включва: *Сценични упражнения, Лекции върху грима, Обща теория върху изкуството на театъра, Художествено-сцени чен говор, Декор костюми, Реквизит, Сценични ефекти Осветление* (64, л. 2).

37 Библиотекарските курсове се ръководят София от Найчо Анков, Казанлък - от Чудомир, член на управителния съвет, Ловеч - от Никола Стоев, също член на управителния съвет. Лекциите се изнасят от Найчо Анков, проф. Б. Йоцов, Стилиян Чилингиров, Цветан

Минков, Иван Данов, Андрей Цветков, Ст. Станчев, Н. Фол, Чудомир Чорбаджийски, Гено Дочев, Н. Масалтинов, Коджабашев, Хр. Киселов, Вл. Трендафилов, Мих. Х. Неделчев Никола Стоев (27, л. 79).

68

денов, чието приемане преминава през редица трудности, свързани войните, икономическата криза, потребността от защита на проектозакона (1923) от най-добрите анализатори на международното библиотечно дело - Ив. Шишманов, Васил Класанов, Стоян Аргиров Ячо Хлебаров, връх38 законодателното уреждане на читалищното образование. Успоредно регламентирането на целите, средствата, управлението на читалищата, чийто основен принцип на организацията автономията. Приемането на Закона се отразява върху организационното развитие на читалищната институция - 2440-те бъл гарски читалища през 1930 г., от които членуващи Съюза 1261 (94 градски

1172 селски), са организирани на регионално ниво - окръжно околийско, съответно 14 окръжни 17 околийски читалищни съюза (51, 3-6). Седем години по-късно, навечерието на свикването на XVIII конгрес Казанлък39 (29-30.05.1938 г.), разрасналият се Съюз обединява вече 2300 читалища 14 окръжни 56 околийски читалищни съюза (60, с. 193).

Законът осигурява значима финансова база за целокупна образователна дейност - библиотечна, лекционна художествена. Фактите са налице. За 5-те години нараства собственият сграден фонд резултат на получаване на безплатни места за построяване на читалищни сгради, обикновено центъра на селищата. Придобитите собствени имоти по Закона, възлизащи на 43,423

38 Първият читалищен закон приет едва през 1927 г. Законопроектът изработен от Стоян Аргиров съвместно Васил Класанов приет от Народното събрание влиза сила от 27.03.1927 г. Законът основополага читалищното законодателство България решава основния проблем - за издръжката материалната база на читалищата. „За да се осигури издръжката на народните читалища, всяко едно заселище дължно да си основе читалищен фонд.

Читалищните фондове се състоят от всички имоти капита ли, които читалището притежава“ (8, чл. 8). Законът урежда общите положения, целите средствата издръжката на народните читалища. Той посочва, че те се намират под надзора на тогавашното Министерство на народното просвещение постановява, че „за селище (град или село) население до 10 000 души може да има само едно народно читалище“ (пак там, чл. 2).

Целеполагането се базира върху демократични възрожденски традиции: „Целта на народните читалища да буди гражданите интерес към четене да способствува за тяхното научно, нравствено естетично развитие. Те са средища за духовен живот, които целят: да разширят закрепят придобитата училищата грамотност, да приобщат читалищните

членове гражданите изобщо придобивките на материалната духовна култура да подпомогнат стопанските културни сдружения населеното място“ (пак там, чл. 4).

Иван Д. Шишманов застава зад идеята библиотеките да се ръководят от тричленен библиотечен комитет, посочен от председателите на всички обществено-културни, политически спортни организации средищното средище.

39 Конгресът разглежда необходимите промени Устава, една от които приваждане на

регионалните структури на читалищната организация съобразно териториално-административните промени Царството, т. е. заместване на окръжните читалищни съюзи областни, където това не е възможно, окръжният читалищен съюз се трансформира околийски (59, с. 197).

69

млн. лв. (16% от общо притежаваните имоти от читалищната институция), са нотариално заверени. Сред създадените сигурни финансови източници оземляването на читалищата, съгласно чл. 9, т. б. „Особено Северна България, където има повече свободни общински фондови (на Т.З.С.) земи, това оземляване се извърши, малки изключения, почти повсеместно. Дори има читалища, като тия гр. Бяла Слатина, с. Кнежа с. Бреница, които са оземлени по 1000 дка земя. Има нас много заселища, особено подбалканските местности, Южна България, тия новоосвободените области, които не разполагат със свободни земи, там оземляване на читалищата не може да се извърши. същите заселища училищните настоятелства не разполагат със свои имоти, затова те не могат да отделят законно установения процент 5% от приходите на училищните недвижими имоти полза на местното читалище. За читалищата от такива бедни заселища /които представляват около 10% от всички общини България/ основан специален „Фонд народни читалища“ при Министерството на народното просвещение. Тоя фонд се образува от: а) вноски от общините, като за тая цел всяка селска община предвиж да всяка година бюджета си най-малко 500 лв., всяка градска - най-малко 2000 лв. б) Суми, вписвани всяка година Министерството на народното просвещение“ (50, с. 129; 5, с. 132). Резултатът факт. Само за три години след влизане сила на Закона са оземлени 392 читалища.

Читалищната кооперация библиотечното дело. Като елемент на кооперативното движение⁴⁰ България през 30-те години на миналия век, получило широка подкрепа още при управлението на Българския земеделски народен съюз надхвърлило през 1939 г. 3500 кооперативни сдружения различни стопански културни отрасли 1 млн. членове над 2 млрд. лева, читалищното кооперативно движение стартира през 1929 г. Въз основа на Закона за народните читалища от 1927 г. видният читалищен деец Я. Хлебаров създава читалищната кооперация, позволила финансирането на голямо количество книги за библиотеките, периодични издания, прожекционни киноапарати, доставка на научно-популярни художествени филми, както както създаване на филми историческа тематична насоченост. Приоритет на читалищната кооперация финансирането на книжния фонд на библиотеките, на техния инвентар обзавеждане, на театралните представления кинопрожекторите. Така например ако една година преди създаването на кооперацията само 12 читалища имат кино, то четири години по-късно те нарастват на 32, през 1939 г. наброяват 62 няколко десетки хиляди кинопредставления. Честното място за развитието на кооперативните практики принадлежи на Софийската читалищна кооперация. Пет години след основаването си (през 1935 г.

София) тя вече обединява 37 членове напълно внесен дялов капитал, възлизащ

на 68 500 лв., разходвани за доставяне голяма отстъпка улеснения

40 Кооперативното движение България възниква още през 90-те години на XIX в. 70

изплащането на български книги, вестници списания, на инвентарни ката лози библиотечно обзавеждане, на филми за читалищните кина, радиопара ти тонфилмови апаратури, за извършване на застраховки кредитирани на действителни потребности (28, л. 48).

теоретичен план проблемът за взаимодействието на читалището кооперациите координиране на съвместната им дейност по усилване на икономическата мощ грижите за нравственото умственото възпитание на техните членове се разработва още през 1912-1914 г. от проф. Шишманов доразвива през 1928/1929 г. от Ячо Хлебаров. (87, 218-228; 88, 58-70; 62, л. 53-54; 63, л. 139 л. 141; 58, 242-244; 49, 233-236). реферата си „Читалищният съюз

народните четения“, представен на Първия редовен конгрес на читалищата през 1912 г., Ив. Шишманов обосновава връзката *читалище-кооперация* на две нива. От една страна, връзката на Читалищния съюз отделните читалища земеделски кооперации предпоставка за успеха на културно-образователната читалищна дейност, представена народните четения, библиотечното образование самообразование т.н. От друга, съвместната дейност на читалището кооперацията проф. Шишманов открива сигурна база за духовния стопански просперитет на българите, защото задачите са споделени

неразривно свързани - Съюзът на кооперациите дава своята материална подкрепа срещу грижите за нравственото умствено възпитание на членовете, осигурени от читалищния съюз (86, 201-208). Две години по-късно статията си „Читалищният съюз Общият съюз на българските земеделски кооперации“ професорът споделя тезата на г-н Елисей, представена на конгреса на българските кооперации, състоял се на 30-31.03. 01.04.1914 г. салона на „Славянска беседа“. позиционирането, че „читалищата имат работници, но нямат достатъчно средства, кооперациите викат до Бога за работници“, той съзира двете страни на необходимото единение *читалища-кооперации*, кои то неизбежно трябва „да се обединят, да се венчаят“ (88, с. 68). Теоретично обосноваването идеи поставят началото на практическа си реализация по време на учредителното събрание на кооперативното сдружение „Кооперация на читалищата България“, проведено на 0.06.1929 г. София. Предназначението на новосъздаденото сдружение материално подпомагане на читалищата

пет направления: кредитиране на културно-просветните им нужди; доставка по сметка на своите членове на всички прочетени книги, вестници, списания, мебели, делови книжа, каталози, киноапарати, филми др.; усъвършенстване на научните практически знания по читалищно библиотечно дело, театър

кино на отделните членове персонал; придобиване на имоти за постигане на целите; организиране на стопански инициативи за улесняване на читалищната просвета. За реализиране на целта, операционализирана петте задачи, се

осъществява първоначално обединение на 62-ма членове внесен дялов капитал от 142 000 лева. Идеята на делегатите всяко читалище да отдели сумата от 500 лв. се включи този дялов капитал новоучредената Коопе

71

рация на читалищата България, което перспектива означава достигане на сумата от 1,5 млн. лв. дялов капитал на евентуално обединените 2900 читалища страната (58, 242-244).

Библиотечният книжен фонд. Положителните организационни финансови промени живота на читалищата библиотеки се отразяват осеза телно върху образователната им дейност. Съюзът се превръща мощна маса в културно-образователна организация първостепенно значение за страна та, за което недвусмислено свидетелстват цифрите:

- от читалищните приходи, диференцирани по пера⁴¹, възлизащи сумарно през 1929 г. на повече от 40,1 млн. лв., са разходвани за доставка на прочетни книги - над 1,7 млн. лв., за доставка на списания⁴² - 0,8 млн. лв., за доставка на вестници - 0,3 млн. лв., за подвързия на книги - 0,8 млн. лв., т.е. за книжен библиотечен фонд са изразходвани общо над 3,6 млн. лв., което възлиза на 9% от всички приходи;

- книжният фонд на съюзените читалища през 1929 г. възлиза на около 628 000 тома (книги списания) на стойност 24,7 млн. лв., от които са раздадени за домашно четене над 260 000 книги на приблизително 148 000 души;

- за кинопредставления са разходвани с.г. 2,7 млн. лв., което 6,7% от всички приходи. Проектирани са 1782 филма за годината притежаваните 6 прожекционни апарати 27 киноапарати (51, 5-6);

- количественият растеж съпроводен качествено реструктуриране на библиографските единици. Ако през 1929 г. читалищните библиотеки разполагат 628 000 тома, то края на 1930 г. те са вече 1 146 819, началото на

1932 г. - 1 269 049, структурирани на общи съчинения (198 042 т.), философия (34 859 т.), религия (27 806 т.), обществени науки (98 550 т.), езикознание (14 726 т.), точни науки (42 236 т.), приложни науки (123 243 т.), литература (542

⁴¹ Приходни пера: чл. внос; 5% от приходите на училищни недвижими имоти (ЗНЧ, чл. 9, буква в); наеми от имоти; представления, вечеринки забави; кинопредставления; от държавата, от окръжните общински съвети; от кооперативните сдружения др. из точници. най-висок дял са кинопредставленията - 6,6 млн. лв., следвани от 5% приходи от училищни недвижими имоти - 4,3 млн., от забави вечеринки - 3,5 млн. лв., т. н. Сумата на приходите през 1929 г. над 40, 1 млн. лв. (51, 5-6).

⁴² Така например през 1942 г. Културно-просветителното дружество „Театър“ Стара Загора предоставило читалнята към библиотеката за общодостъпно ползване общо 21 купени 5 подарени списания, 11 купени 7 подарени вестници, 441 тома детско-юношеска художествена научна литература, като са дадени за домашен прочит 4604 тома книги на около 1000 учащи се 168 граждани (30, л. 15).

Сред купените списания са: „Читалище“, „Българска мисъл“, „Златорог“, „Трудови вестни“, „Трудово право“, „Родна реч“, „Природа“, „Образцово село“ др., сред подарени те -

„Нова Европа“, „Рилски шепот“, Общия съюз на популярните банки“ др. (пак там).

Сред купените вестници са: „Литературен глас“, „Славянски вести“, „Български народен театър“, „Наше село“ др., сред подарените - „Нашенец“, „Народен вестник“, „Народен кооперативен лист“, „Секретар-бирник“ др. (пак там).

72

536 т.), т. н. (54, с. 67). Значително увеличен броят на книгите читалищните библиотеки през 1934 г. - 1 480 000 тома, през 1937 г. - 1 840 000 книги⁴³, от които художествената литература 820 000 тома (55, с. 5). Стъпката на растеж на книгите 1:1,8;2:2,4;2,9, най-голям относителен абсолютен дял има художествената литература, защото тя най-неутрална по отношение на образователния ценз на читателите техния професионален профил;

- ръст бележат заделените средства за закупуване подвързване на книги - през 1934 г. са 58 млн. лв., което спрямо 1929 г. (24,7 млн. лв.) 2,4 пъти повече, през 1937 г. - 4 508 000 лв. (56, 65-67).

Още по-осезаемо се разгръща тенденцията на прогресивно нарастване на книжния фонд края на 30-те началото на 40-те години на миналия век. Специалната нормативна уредба, предпоставила успешно развитие на финансовата база утвърдила автономията като основен принцип на организация, активиращ активността самодейността на читалищните дейци членове,

основата на възходящото развитие на библиотечното дело през 30-те началото на 40-те години. Значително цифрово изражение прогрес търпи библиотечният книжен фонд - ако към 31.12.1934 г. броят на книгите, вестниците списанията читалищните библиотеки възлиза на 1 467 826 тома, от които на 428 320 души са дадени за домашно четене 768 212 книги, то през 1941 г. този брой 2 166 976 тома, от които са дадени за прочит 1 126 474 тома на 758 231 души (28, л. 50; 29, л. 38).

Концепцията. Новите мащаби на библиотечните фондове изискват нова концепция за техния подбор, поддръжка, финансиране масов достъп на населението до тях цел продължавашо училищно образование посредством самообразованието читалищните библиотеки. Двете създадени началото на 30-те години читалищни структури, играещи съществена роля за доставяне на книги, списания, вестници пр. на съюзните библиотеки, съдействат, но не могат да решат цялостно проблема. Това са Службата за доставка, която извършва услугата срещу малки отстъпки полза на Съюза читалищната кооперация, доставяща българските книги, вестници списания голяма отстъпка при изплащане на доставката. Оригинални по своето предназначение практики, свързани развитието на дяловия капитал на читалищното кооперативно движение като застраховка срещу неблагоприятни обстоятелства стимул за всички съюзни читалищни дейности, от една страна, кредитирането на действителните потребности на читалището - член на кооперацията за доставяне книги периодични издания обичайната отстъпка, не решават проблема, свързан утвърждаването „за цялата страна една система за уредба на читалищните библиотеки, която да се проведе всички упоритост във всяка

43 През 1937 броят на читалищата страната възлиза на 3028, т. е. почти всяко се лице си има читалище.

73

по-големия брой читалищни библиотеки по редица въпроси изисква изчерпателното им изясняване. Нормативна предпоставка за решението на проблема по най-демократичната процедура, т.е. изработването на цялостна концепция относно библиотечното образование съдържателен процесуален план да се осъществи на ежегодно провеждащите се редовни конгреси на съюзените читалища, са промените Устава на съюза. Демократичният принцип за представителство посредством делегати на отделните читалища читалищни съюзи (околийски, окръжни областни), прокаран Устава, изисква участие на всички читалища конгресните дебати равно право, без разлика на тяхната численост, дейност време на членуване Съюза.

Преди обсъждането ратифицирането на концепцията за ефективно адекватно библиотечно самообразование на населението тя придобива своята първична визия на страниците на теоретичните органи на Читалищния съюз със следните основни идеи:

- годишният прираст на читалищните библиотеки през 1938 г. отбелязва 140 000 тома книги (купени към 90 000 тома подарени към 50 000 тома), раз пределени неравномерно 2375 читалища. Увеличаването на книжното имуство се оказва от една страна недостатъчно, от друга - незадоволително качествено отношение, което налага промяна подхода;

- „обикновено селските читалища подборът на книгите слаб често случаен, без една ръководна идея“, което оставя един от акцентите върху тях (57, с. 257);

- подборът на книгите за читалищната библиотека качеството на първо степенен проблем необходимо да се базира не само върху личната преценка на читалищното настоятелство, както върху трудовете за ръководство при подбора, които разполагат библиотеките които са крайно недостатъчни за компетентна преценка - Българска книгопис за 100 години (1806-1905) на А. Теодоров-Балан, библиографичните бюлетини на Народната библиотека от 1910 до 1932 г., няколко библиографски труда книжарски каталози, Списък на МНП от 1931 г. за книгите, списанията вестниците, които читалищата могат да си доставят обществени средства, съгласно чл. 11 от Закона за на родните читалища (пак там, с. 258);

- необходимост от създаване на каталог за читалищата през 1939 г., отбелязващ всички книги на български език художествена научна стойност, ано тираж съдържанието им от съответния специалист класифициращ ги по де сетичната библиографична система, възприета от Върховния читалищен съюз;

Извод. Концепцията за ефективно адекватно библиотечно самообразование на населението предполага изискана научна практична уредба на читалищната библиотека⁴⁴, позволяваща поради слабата покупателна способ

44 Под читалищна библиотека се разбира широко достъпна за всички слоеве на населението библиотека от книги, вестници списания, наредени по библиотечна система

74

ност на населението скъпите цени на книгите да се създаде реална възможност за масовото им ползване цел самообразование или занаят. Концепцията базирана на международната десетична библиографична класификация за класиране на книгите читалищните библиотеки автор Мелвил Дюи⁴⁵, приложена първоначално от Плевенското читалище „Съгласие“ библиотекар Петър Ненков. Системата унифицирана за всички читалищни библиотеки решение на ВЧС. Неотменим елемент на концепцията, уреден чл. 8 на новия Закон за народните читалища от 1941 г., изискването към Върховния читащен съюз да изработи основен каталог на книги по художествена класификация съвременна литература, история, география народен бит. Задачата се възлага на Комисия състав: Иван Дуйчев, Ст. Василев, Ст. Чилингиров, д-р Кр. Миятев, Георги Константинов, Тодор Боров, Тома Върбанов А. Цветков. Изработването, обаче, на пълния каталог на читалищните книги се възлага на читалищните дейци Цветан Минков Петър Динев (29, л. 36). Също временно влизането сила на новия Закон за народните читалища (ЗНЧ) от 1941 г. на Правилника за неговото приложение (ППЗНЧ) от 1942 г. читалищата вече не могат да си доставят книги, неодобри от Министерството на народното просвещение (чл. 8 на ЗНЧ), да приемат като дарение неодобри книги (чл. 35 от ППЗНЧ) (9). Вписването на доставените дарени книги библиотечните каталози се осъществява след одобряване на техния списък от просветното министерство, за разлика от старопечатните български книги, за доставката на които не се иска разрешение от МНП които могат да се ползват единствено библиотеката под надзора на библиотекаря (34, л. 24-25). Навсякъде изпълнение на законовата уредба се създават читалищни общо достъпни безплатни читални за всички български граждани два отдела - за деца младежи, за възрастни, финансирани от фонд „Просвета култура“ при Върховния читащен съюз (пак там, чл. 45, т. а-г). По такъв начин на основание нормативната уредба, традицията натрупаният опит библиотечно дело набира скорост през 20-те, за да се разгърне най-висока степен през тридесетте началото на 40-те години на XX в. като реална възможност на различните възрастови категории от населението да се образуват самообразователни групи от качествено селектираните безплатно достъпни книги, старопечатни издания, вестници списания, ползвани домашни условия читалнята. Тази възможност се обогатява от още две обстоятелства - първо, от прогресивно нарастващото количествено отношение книжен библиотечен фонд, подреден съхраняван от перманентно квалифициращи се читалищни библиотекарите организирани от Управителния съвет на ВЧС подпомагани от МНП библиотечарски курсове столицата провинцията, второ, от планираните снабдени каталог, позволяващи на читателя да черпи знания наука за своето образование

зование или занаят.

45М. Дюи прилага десетичната класификация през 1873 г. за пръв път библиотеката си щата Ню Йорк.

75

раната на XX редовен конгрес на ВЧС (29-30.11.1942 г.) специализация⁴⁶ на библиотекари Германия (65, л. 182).

Апогей на народните четения през третия етап 1919-1944

Нормативна уредба. Единадесет години след приемането на ЗНЧ (1927) се пристъпва към неговото изменение допълнение. Въпреки опитите на Върховния читалищен съюз неговите дейци - Ячо Хлебаров Никола Кондарев, да отстоят читалищната автономия предотвратят трансформирането на читалището полудържавна структура, промяната осъществена през 1941 г. при министър-председателя Богдан Филев (1883-1945). Законът за народните читалища от 1941 г. създава условия за подобряване на материалното осигуряване на читалищната дейност, въпреки че посяга на читалищната автономия.

Правилника за приложението на Закона, влязъл сила на 14.08.1942 г., се уреждат статутът функциите на народните читалища, които са юридически лица под върховния надзор на МНП, управляват се от предварително утвърдени от просветното министерство типови устави, образователно-културните им мероприятия се одобряват от учреден към същото министерство Читалищен съвет (ЧС). Последният се свиква при необходимост от МНП включва състава си: главния секретар на просветното министерство (за председател на ЧС) неговите двама директори - на основното на средното висше образование, председателя на Учебния комитет, две вещи лица по библиотечното читалищното дело, един представител на Св. Синод, трима представители на ВЧС, един представител на кооперациите, един представител на Просветния съюз един представител на българските писатели (пак там, чл. чл. 1, 3 14). Законът определена степен нарушава самоуправлението на народното читалище като обществено-културна, самодейна демократична организация на населението опита да се постави тази организация под контрола на държавата. Посочените измерения на ограничената автономия на читалищата имат своето обяснение историческата обстановка, свързана неблагоприятната международна обстановка, присъединяването на страната към Тристранния пакт на 01.03.1941 г., като последица - укрепването на авторитарния курс на премиера изпълнителната власт страната. Пример за ограничаването на читалищната автономия организационно отношение Заповед 385 от 14.02.1944 г. на Министерството на вътрешните работи народното здраве, разрешаваща на читалищата читалищните съюзи да свикат годишните си събрания до края на месец март същата година, съдържателен - читалищните трупи не могат да поставят пиеси, неодобриени от Министерството на народното просвещение

Националната пропаганда (70, л. 31).

46 Конгресът решава изпращането на лица за подготовката по библиотечно дело Германия да се осъществи финансира от МНП (65, л. 182).

76

Обогатяване на съдържанието формите на народните четения.

Читалищните народни университети. новите условия продължава тенденцията от 20-те 30-те години на „популяризирането на науката на учните знания чрез сказки лекции пред по-широка аудитория, особено провинцията“, посредством активната роля на учените (История на България, 2012, с. 657). При това тяхното съдържание форми еволюират. Високият старт развитието на народните четения, даден от земеделското правителство умножен през 30-те години, достига своята кулминация към 1937-1938 г., от началото на 40-те години на XX в. налице постепенно намаляване на броя на сказките беседите национален мащаб. Историческите извори доказват развитието на тази тенденция по емпиричен път.

През второто десетилетие се приема нова редакция⁴⁷ на Устава на Читалищния съюз уреждаща новите културно-образователни цели средствата за постигането им. Като съществена форма на читалищната дейност качеството си на „културно-просветна дейност“, са посочени „народните четения“ (44, л. 7, чл. 1, ал. чл. 2, ал. е). Повторното обсъждане на народните четения на Седмия читалищен конгрес (август 1924 г.) свързано интерпретирането им като своеобразни *народни университети* при читалищата. Това се случва след теоретичната им обосновка от Иван Д. Шишманов на Първия редовен конгрес на българските читалища (1912) последвалата практическа реализация продължение на 12 години.

По своята същност организирани от ВЧС народни университети са разновидност висша форма на народните четения, целеполагащи издигането на масовата просвета на населението, които за един значително по-дълъг период се ангажира преподаване на достъпни за населението на учни знания висшият интелектуален елит на нацията региона. Съдържа нието им са общодостъпни научни знания от различни области на науката,

теоретически практически характер, полезни необходими битието на различните категории населението, обединени тематични направления вместиращи се най-често двугодишни цикли, формата им обединява съвкупността си лекции, сказки, беседи реферати, изнасяни периодично определени дни от седмицата съобразени със сезонното натоварване на селяните. Техните специфични особености обобщава ръководителят на народния университет при читалище „Зора“ гр. Сливен - Стела Русчева. За нея народните университети отдавна „изнасят своите лекции сказки нашите първи интелектуални сили, наред тях четат местните интелектуални сили: учители, военни, лекари, адвокати др. По такъв начин всеки град излъчва все повече лектори, образува своя интелектуална среда, заразява гражданството благородния път към умствено-духовното

издигане. мно го градове лекциите се четат определени дни, което има огромно значение:

47Приемането на новата редакция на Устава става на Шестия конгрес на Читалищния съюз, проведен на 26-29.08.1923 г. София.

77

публиката привиква да ги посещава редовно, интересува се от следната лекция, добива навика да слуша (което не твърде лесно!), насърчава лекторите да държат повече сказки, както нови такива да се проявяват“ (39, с.

104). Предназначени за масово издигане на духовната умствената култура, народните университети оптимизират човешките отношения по посока на вечните актуални въпроси на човешкото съществуване със своето надпартийно надкласово съдържание.

Проблемът за надпартийното съдържание на народните четения нееднократно поставян на читалищните конгреси⁴⁸. Формира се единна позиция, основана на идеята за „просветителен дом за самообразование за срещи“, тъй като механизмите са пакостни вертепи, където „просветват не благородните чувства, пламват низките страсти...“ тази насока призивът на читалищните дейци към комунистите, отправен непосредствено след провеждане на Петия читалищен конгрес (21-22.04.1922 г.), да не се бъркат работата на читалищното настоятелство, защото препоръчаната от тях политическа уредба „може да цъфти само при просветено, не при невежо население“ (42, с. 29).

През третото десетилетие програмата на народните четения бележи значителен ръст. първите години на десетилетието от читалищните катедри се изнасят средно „към 10 000 сказки ежегодно по най-различни въпроси из областта на науката изкуството.“ Водещ пример широката народопросвета

Врачанският окръжен читалищен съюз начело Найчо Анков, включил лекторската група лекари, агрономи, учители, адвокати др., които по предарително изготвен разпис изнасят своите сказки пред многобройна публика селата, често 15-20 села едновременно. Само при Врачанското читалище „Развитие“ през 1932 г. организирания народен университет са изнесени 51 сказки, уредени са курсове по френски език есперанто, учредени са музикално училище детски театър (19, л. 79). До тях се нарежда положителния си опит Околийският читалищен съюз Бяла Слатина, където през 1933 г. след изнасянето едновременно по 18 сказки селата на околията тяхното масово посещение се провежда Отчетна конференция за обобщаване на резултатите цел повече резултатност следващите четения (53, 194-195).

тематичното⁴⁹ разнообразие на народните четения при отделните ре

48 Проблемът за съдържанието на народните четения на тяхната висша форма - читалищните народни университети, предмет на обсъждане на национално равнище по време на първия научен читалищен събор през 1926 г.

49 Княжевското читалище един определен ден от седмицата - събота, редовно се четат

реферати на различни теми, най-предпочитаните сред които са: „Тифус предпазване“, „Грип предпазване“, „Алкохолизъмът последиците от него“, „Класификация на престъпленията против собствеността“, „Приложение на електричеството“, „История на педагогиката“, „Строеж на обществото“, „Ораторско изкуство“ др.

Сред предпочитаните реферати във Варна през 1936 г. са: „Земеделските камари създаването им нас“, „Селската кооперация: роля, нужди, пречки“, „Англия: бит, сто

78

гиони прозира нещо общо - стремежът да се отговори на специфичните духовни нужди интереси на местното население. техните познавателни интереси се обединяват около познатите от Втория конгрес на Читалищния съюз тематични направления - *обществено-политическо, икономическо*

юридическо; професионално-стопанско; историческо; култура, лите ратура изкуство; медицинско; педагогическо технико-приложно, приоритет към тези, пряко свързани поминька социалните проблеми на региона. Практиката се утвърждава препоръката на Петнадесетия конгрес на читалищата (29-30.04.1934 г.), насочена към организация на народните чете ния „по една програма, за да бъде нещо цялостно да отговарят на духовните нужди интереси на населението“ (16, л. 25).

средата на десетилетието - към 1934 г.50, броят на сказките, беседите рефератите по различни въпроси из областта на науката литературата на раства спрямо първите три години 3000 четения възлиза на 13 000, посе тени от 754 68051 души. Три години по-късно - през 1937 г., са изнесени 14 500 сказки беседи, посетени от 1 300 000 души. Видно е, че количествено отношение четенията през периода 1934-1937 г. нарастват 12%, тяхната посещаемост - 58%. Количествен растеж бележат читалищните кина кинопредставления52, които нарастват през 1935 г. спрямо 1934 г. през 1937 г. спрямо 1935 г. съответно 14%/4% 12%/24%. Аналогична тенденция та при театралните постановки, вечеринките забавите53, също показващи увеличение, което само за една година 24%.

Въвежда се дистанционното образование. От 1934 г. редовно се уреж дат подходящи програми по радио „София“, за да може народната опера

панство поуки за нас“, „Опитните институти значението им за селското стопанство“, „Кратко изложение върху мероприятията по земеделието отраслите му във Варненско“ др.

Предпочитанията на Бургаското читалище „Пробуда“, представени писмената за явка пред Ст. Чилингиров през 1930 г, включват следните лекционни теми: „Социални индивидуални чувства българина“, „Наше или чуждо образование“, „Какво дал бъл гарският народ на другите народи“ др. (68, л. 23; 69, л.7).

50 Върху броят на лекторите оказват влияние различни фактори, включително транспортният. Така например през 1934 политиката на БДЖ премахва безплатните билети на лекторите, поради което техният брой намалява на „118 души, разпределени така: по педагогия - 24; по социология - 20; по читалищно дело - 58; по естествени науки - 28; по по литература - 22; по стопански науки - 23; по философия - 8; по история - 18 по музика - 21“ (28, л. 46).

51 Сказките са държани от 4512 местни лектори 792 външни лектори или общо 5304 лектори, посетени от 631 518 мъже 123 162 жени или общо от 754 680 души. 52Нарастват от 36 кина 9186 кинопредставления през 1934 на 42 кина 9510 кино представления през 1935 г. за да достигнат 47 кина 11 750 кинопредставления през 1937 г. 53 Театралните постановки, вечеринките забавите през 1934 са 5624, през 1935 г. - 6969.

79

театър, сказките на учените, професорите обществениците да достигнат до всички региони селища. Радиопредаванията се освобождават от държавни общински такси цел организирани ежеседмично на повече радиоклубове по националното радио, запознаващи населението от цялата страна живота дейността на българското народно читалище (20, л. 32). Успоредно иновацията продължава, макар по-ограничени мащаби, да се развива възрожденската образователна функция на читалищата да уреждат вечерни училища курсове⁵⁴ за доброволно записали се български граждани цел повишаване на тяхната грамотност.

Изследваната тенденция търпи известни колебания края на тридесетте началото на четиридесетте години на миналия век. Колебанията тази активност получават следните количествени измерения:

Първо, налице тенденция на постепенно намаляване на общия брой народни четения⁵⁵ тяхната посещаемост през 1939, 1940 1941 г., на отстъпление от върховата година - 1937 г., съответно 16%/ 13%; 18%/0,12% 31%/ 17%.

Второ, броят на кината през 1939/1940 г. 79/82 15 678/20 096 кинопредставления, посетени от 2 662 817/3 390 635 души. Съотношението на кинопредставленията града спрямо селото 9:1. Броят на кината през 1941 г.

117 20 695 кинопредставления, като съотношението на градските спрямо селските кинопредставления 6:1, посетени от 4 301 937 души (27, л. 82; 29, л. 38). Тенденцията към нарастване на броя на кината тяхната посещаема мост съотношение от 9:1 до 6:1 полза на градските посетители.

Трето, ако представленията, вечеринките забавите през 1939/1940 г. са 9567/ 8716, посетени от 2 238 167/1 533 857 души съотношение селско към градско население 5:1/ 4:1, то през 1941 г. са около 8000, посетени от 1 610 084 души съотношение селско към градско население 5:1 (27, л. 82; 29, л. 38). Тенденцията към изразено намаляване както на броя, така на посещаема мостта на тези форми, като съотношението на посещаемостта селско-градско население полза на селското при съхраняване на пропорцията. Читалищният съюз адмира образователната форма читалищни седенки, най-често практикувана по селата. Нейният смисъл съвместното четене обсъждане на разкази, пеене на песни, декламираше на стихове, провеждане на беседи

⁵⁴ През 1934 г. са били уредени 1308 вечерни училища курсове 34 350 слушате ли, като разпределението на курсистите по полов признак 28 112 мъже 6 238 жени (28, л. 50).

⁵⁵Ако през 1939/1940 сказките беседите са 12 177/10 010, изнесени от 10 489/7430 лектори съотношение външни към местни лектори 7:2/7:3, посетени от 1 131 399/1 129 950

души, като съотношението 8:1/6:1 полза на изнесените сказки беседи селските читалища, то през 1941 възлизат на 6922 сказки беседи, изнесени от 6814 лектори посетени от 830 020 души, като съотношението 1: 6 полза на изнесените сказки бесе ди селските читалища (27, л. 82; 29, л. 38).

80

народностен дух, затоплена добре осветена стая, където се събират об шуват младежи възрастни (72, л. 101).

Четвърто, продължава радиофицирането на читалищата като през 1939/1940 г. 1308 читалища притежават радиоапарати, необходимост за сел ските читалища, където „вечер, през зимата дене, читалищните салони се пълнят посетители, които внимателно следят сказки, народни песни или бюлетина на българската телеграфна агенция“ (27, л. 84). Селското население масово посещава читалищата, които имат радиоапарати, за да слуша предава нията на радио „София“. Същевременно до 1944 г. се поддържа традицията на уреждане на вечерни училища курсове цел ограмотяване на негра мотното полуграмотно население, както доставяне на буквари учебни пособия за целта.

Данните показват тенденция към значително увеличение на кинопредста вленията кинопосетителите ярко изразен превес на градското население, масово посещение на читалищните радиопредавания селските читалища, за разлика от сказките забавите, които намаляват, макар незначително. Напрегнатата вътрешна външна обстановка въвличането на България във Втората световна война през 1941 г. на страната на Тристранния пакт обясня ват тези колебания различни знаци.

Високата образователна активност, особено през третото десетилетие на ХХ в., базирана върху образователно взаимодействие на читалището дру гите културни институти. духа на възрожденските традиции относно взаимо действието между *читалището - новобългарското училище - женското про светно дружество - българското книжовно дружество - учителските друже ства* други официалното обобщение на ВЧС Отчета от 1941 г., че „Съюзът най-добри отношения всички други културно-просветни организации страната.

Той достойно зачитан от тях участвал със свои представители във всички по-важни общи почини“ (29, л. 37). Това взаимодействие се предпоставя

нормативно - непосредствено чрез Устава новия закон на читалищата от 1941.

Израз на това взаимодействие на централно равнище са гостите, присъст вали активно участвали дебатите на най-високите читалищни форуми - чи талищните конгреси⁵⁶ събори. Традиция българският интелектуален елит да участва работата на читалищните конгреси. Емблематичен пример това от ношение ХХ редовен конгрес на ВЧС, състоял се на 29-30.11.1942 г. София. На форума вземат участие проф. Борис Йоцов⁵⁷ (1894-1945), главен секретар

⁵⁶Третият читалищен конгрес упълномощава Управителния съвет да базира образо вателната дейност върху принципа на интеграция сътрудничество Управителния съвет на земеделските кооперации със Съюза на женските просветни дружества посредством

изработване приемане на обща програма за съвместна дейност на местно равнище.

57Борис Йоцов професор по славянска филология Софийски университет, главен секретар на МНП от 1940 до 1942 г. просветен министър във втория кабинет на Богдан Филев (1940-1942; 1942-1943) на Добри Божилов (1943-1944).

81

на МНП, който изнася реч за ролята на читалището като носител на „народно стни, граждански обществени идеали“ „делото на обединението на българския народ“, архимандрит Николай - представител на Българската православна църква, отправил пожеланието все така занапред народното българско читалище да върви „ръка за ръка българското енорийско свещенство“, Борис Коцев - директор на националната пропаганда, оценил читалището като „пър востепенен неоценим културен фактор“, редом народното училище, Васил Делиганев - представител на Просветния съюз, окачествил читалището като друг вид училище, което образова, без да предоставя диплом за образование

което участват 90% от българските учители (67, л. 8, л. 14, л. 15, л. 23-24).

Аналогично взаимодействие протича по време на читалищните събори. На състояния се на 29-30.11.1942 г. 20-ти събор на читалищата страната ми нистърът на народното просвещение, успоредно упражняването на правото си по чл. 19 от ЗНЧ да назначи Управителния съвет, взема участие, заедно изяви български интелектуалци, обсъждането качеството на отделните форми на читалищно образование: народните четения⁵⁸, призвани да уреж дат системно планомерно „група лекции по известен жизнен въпрос“ дос тъпно изложение без много научни задълбочавания обобщения придружавани от литературно-музикална програма на местното училище (израз на проява на взаимодействието *читалище - училище* на местно равнище); вечерните курсове⁵⁹ за доброволно ограмотяване на желаещите неграмотни по луграмотни хора; читалищните библиотеки, предоставящи учебни пособия за учениците от всички училищни степени, за деца, младежи⁶⁰ възрастни, както прочетени книги, заявени от други културно-просветни организации на територията на селището (форма на взаимодействие на местно равнище); музейни архивни сбирки читалищата, подреждащи съхраняващи исто рическите извори за селището - старопечатни книги, кондики, търговски тефтери др.; читалищни седенки; читалищни театри др. (71, л. 100-102).

58 От името на народния университет при Културно-просветително дружество „Театър“ Стара Загора се изнасят сказки на различни теми: „Из пантеона на Стара Загора“, „Английската политика на ориента Русия“, „Помилване амнистия“, „Пророчески сннища“ др. (30, л. 14-15). Пак от името на народния университет при читалище „Съгласие“

Ямбол видният читалищен деец Илия Краев Вътов изнася сказки, лекции реферати на тема: „Основи на езиковото обучение“, „Изкуство възпитание“, „Наследствеността обществената среда при възпитанието“, „Нравственият развой при детето“, „Жизнените задачи на младежта“ др. (76, л. 1-92).

59НЧ „Св. Георги“ Русе изпълнение на чл. 10, т. от ЗНЧ учредява 5 ученически

стипендии, по една за 4-те първоначални училища една за прогимназията „Ангел Кън чев“ (9).

60 Детско-юношески отдел се урежда почти всички читалищни библиотеки - Ста розагорската, Панагюрската, Казанлъшката, Ямболската т. н. (30, л. 15; 73, л. 1; 75, л. 3-4; 74, л. 11-15).

82

Заклучение

Изследователската теза на автора се потвърди категоричност на изворо во равнище. През трите етапа се открие неразделната връзка на читалищното образование училищното качеството на негово своеобразно продължение

обща насоченост - издигане културно-образователното равнище на народа. Спецификата на формите, съдържанието, времетраенето, потребители те структурите за осъществяване на читалищното образование се вписват във възходящата тенденция към масов обхват на различните слоеве от насе лението, без значение на техните политически, верски или професионални различия, към сливане на протичащия читалището перманентен образова телен процес със самообразованието на гражданите различните области на науката изкуството.

Противоречивото развитие на народните четения на личното само образование библиотеките читалните, съпроводено понижен интерес към публичните сказки, бавен темп на растеж на библиотечния книжен фонд

недостатъчно качествения подбор на библиографските единици през пър вия етап (1878-1912), както ограничено включване на нови читалища Съюза, преустановяване строителството на читалищни сгради, редуциране честотата на конгресите на Читалищния съюз резкия спад развитието на библиотечния фонд във военновременния етап (1912-1918), отстъпват място на тенденцията на възходящо развитие на читалищното образование през тре тото десетилетие на ХХ в.

Причините за смяната на посоката на развитие благоприятната въ трешна международна обстановка, развитието на читалищното законо дателство приемането на първия читалищен закон, развитие на читалищ ната организация регионалните структури, теоретичната обосновка на образователния конструкт висока степен на интеграция между отделните читалища по места по веригата: *читалища - земеделски кооперации - женски просветни дружества - училище*. Високият старт развитието на народните четения, даден от земеделското правителство умножен през 30-те години, достига своята кулминация към 1937-1938 г., изразена тематично то разнообразие на народните четения, отворени към специфичните духовни нужди интереси на местното население, във въвеждане на дистанционно образование, позволило чрез радиопредаванията сказките на учените об ществениците да достигнат до всички региони селища, утвърждаването на читалищните народни университети като висша форма на читалищно об разование, качествения скок, свързан със значително нарастване на книжния фонд, прилагане на международни критерии за подбор на библиографските единици перманентна специализация на

библиотекарите нас чужби на, рязко увеличаване на театралните постановки, кинопредставленията
вечерните седенки техните посетители полза съответно на градското 83

селско население, поддържане на традицията от Българското възраждане да се уреждат вечерни училища курсове цел ограмотяване на неграмотното полуграмотно население. Как иначе биха се постигнали такива върхови резултати библиотечното дело читалищното образование? Разгръщащата се тенденция постепенно превръща читалищното образование в най-масовото извънучилищно образование, което синтез паралелно осъществяваната художествена самодейност издига единството културния възход на нацията през периода 1878-1944 г. Метафоричният извод, че народното читалище не един институт на миналото, заминало си него, съществен фактор продължение на средношколското образование са моообразование на населението, има своите научно-практически измерения: *ако училището работи една определена училищното законодателство възраст, читалището дообразова самообразова не само завършилите училище, но всички слоеве на населението; ако училищното образова телно съдържание определено учебните планове програми, утвърждавани от държавните образователни органи, библиотеката изборът на знанията напълно освободен според интересите пътя на самообразование на нейните посетители; ако училището очертава общите образователно-възпитателни насоки, читалището ги доразвива съобразно волята характера на своите посетители; ако училището не дава завършен мироглед на младежта, то публичните библиотеки го обогатяват развиват.* Връзката читалищно образование - училищно образование има своя кадрови аспект - 90% от българските учители са читалищни дейци, успоредяващи преподаване две различни образователни среди. Едната училищната, другата т.нар. второ българско училище, което не учи българските поколения на четмо, писмо, научни знания, не им предоставя документи за образование или дипломи за заемане на държавни длъжности, училище от друг род - най-масово разнородно по състав, постоянно във времето, реформаторско по свободния избор на образователното съдържание.

ИЗВОРИ

1. Аргиров, С. Задачите на читалищните библиотеки. - *Читалищни вестни*, год. I, бр. 20, 19.04.1924, 1-2.
2. Аргиров, Ст. Закон за читалищата. - *Читалищни вестни*, год. I, бр. 12, 13.10.1923, с. 1-3.
3. Арнаудов, М. По избора на книгите. - *Читалищни вестни*, год. III, бр. 3, 20.06.1925, с. 1.
4. Герасков, М. Вътрешната сила на читалището. - В: Председатели-родолюбци. С., 2011, 252-255.

5. Денков, Д. С. Създаване на читалищни имоти. - *Читалище*, год. VIII, кн. 5 6, май-юни 1929, с. 132.

84

6. Десетия библиотечарски курс, уреден от ВЧС от 6 до 23 август 1939 г. София - ЦДА, ф. 1168, оп. 1, а. е. 8, л. 7-9.
7. Закон за изменение и допълнение на ЗНП. - *ДВ*, Е87, 21.07.1921. 8. Закон за народните читалища. - *ДВ*, бр. 291, 28.03.1927.
9. Закон за народните читалища. - *ДВ*, 1129, 117.06.1941.
10. Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки. Проект. 1826.08.1921 ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 392, л. 8.
11. Законът за учредяване достъпни народни библиотеки Законопроектът за народните читалища. - *Читалищни вестни*, бр. 18, год. I, 22.03.1924, с. 3. 12. Класанов, В. Първа задача. - *Читалищни вестни*, год. I, бр. 2 3, 10.05.1923, с. 1. 13. Класанов, В. Третият библиотечарски курс. - *Читалищни вестни*, год. III, бр. 1, 20.05.1925, с. с. 3.
14. Конституция на Българското Княжество от 1879 г. - В: Методиев, В. Л. Стоянов (1990) Български конституции конституционни проекти. С.
15. Конституция на Република България. - *ДВ*, 56, 13.07.1991.
16. НБКМ БИА, ф. 333, а.е. 115, л. 25.
17. НБКМ БИА, ф. 333, а.е. 115, л. 21.
18. НБКМ БИА, ф. 333, а.е. 115, л. 53 л. 56.
19. НБКМ БИА, ф. 333, а.е. 115, л. 79.
20. НБКМ БИА, ф. 333, а.е. 115, л. 32.
21. Окръжно 1/28.04.1922 г. на Съюза на българските читалища. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2414, л. 17.
22. Окръжно 2/01.02.1925 г. на Софийския окръжен читалищен съюз. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2415, л. 14.
23. Окръжно 1403/ 20.03.1924 г. на Читалищния съюз България. - *Читалищни вестни*, бр. 18, год. I, 22.03.1924, с. 4.
24. Окръжно 304/16.04.1923 г. на Читалищния съюз България. - *Читалищни вестни*, год. II, бр. 1, 17.05.1924, с. 3.
25. Омарчевски, Ст., Мотиви към законопроекта за учредяване на достъпни народни библиотеки, 26.08.1920. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 392, л. 6-7.
26. Отчет на Управителния съвет на Софийския окръжен читалищен съюз за времето от 18.01. до 31.05. 1925 г. - *Читалищна искра*, 5, 01.06.1925 - В: ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2415, л. 36-37.
27. Отчет за състоянието дейността на ВЧС България през 1939 г. 1940 г., С., 1941 - ЦДА, ф. 108, оп. 2, а. е. 2413, л. 79, л. 82 л. 84.
28. Отчет от Управителния съвет на Върховния читалищен съюз България. С., 1935 - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2425, л. 46-50.
29. Отчет за състоянието на дейността на Върховния читалищен съюз през 1941 г. - ЦДА, ф. 108, оп. 2, а. е. 2430, л. 36-39.
30. Отчет на Културно-просветителното дружество „Театър“ Стара Загора за 1942 г. - ЦДА, ф. (108 к, оп. 1, 2, а. е. 2431, л. 414-15).
31. Пиръов, Г. Читалището народната просвета. - В: Председатели-родолюбци. С., 2011, 256-259.

32. По-случай V-я конгрес на читалищата. - *Читалище*, год. V, кн. 1-2, април-май 1922, С., с. 113.

85

33. Постановление на МС 1651/15.05.1923 г. - *Читалищни вест*, год. I, бр. 5, 1.06.1923, с. 4.
34. Правилник за прилагане на Закона за народните читалища. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2430, Л. 19-27.
35. Празникът „Св. Дух“ София. - *Читалищни вест*, год. I, бр. 5, 1.06.1923, с. 1. 36. Проектно-устав на върховния читалищен съюз. - *Читалищни вест*, год. III, бр. 3, 20.06.1925, 66-8.
37. Протокол 1/27.09.1910 г., гр. Сливен, т. 1-3. - В: Двадесет пет години служба на родната просвета култура 1911-1936. Юбилеен сборник, Изд. Върховният читалищен съюз, С., 1937, 58-59.
38. Ролята на окръжните читалищни съюзи. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2415, л. 29. 39. Русчева, Ст. Народни университети социален прогрес. - В: Двадесет пет години служба на родната просвета култура 1911-1936. Юбилеен сборник, Изд. Върховният читалищен съюз, С., 1937, 103-104.
40. Седми редовен читалищен съюз. Протокол. - *Читалищни вест*, год. II, бр. 5 6, 01.10.1924, 1-2.
41. Станев, Н. Първите нужди на новооснованото читалище. - *Читалище*, год. II, кн. 1-3, 1914, 11-15.
42. Станев, Н. Средства за читалищата. - *Читалище*, год. V, кн. 3-4, юни-юли 1922, С., 25-29.
43. Станев, Н. Читалищата войната. - *Читалище*, год. II, кн. 1-3, 1914, 1-11. 44. Устав на Читалищния съюз България. - ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2413, л. 7. 45. Хлебаров, Я. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки: Библиотеките народа. - *Читалище*, I, 1911, 1, 20-22.
46. Хлебаров, Я. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки: Коя библиотеке ка добре уредена? - *Читалище*, I, 1911, 2-3, 77-79.
47. Хлебаров, Я. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки: Обзавеждане на библиотеките: Библиотекарят, неговото положение подготовка. - *Читалище*, I, 1911, 4-5, 122-125.
48. Хлебаров, Я. Нашите читалища. - *Читалище*, I, 1911, 2-3, 49-53. 49. Хлебаров, Я. Читалищна кооперация. - *Читалище*, VII, 1928, 9-10, 233-236. 50. Хлебаров, Я. По прилагане на Закона за народните читалища. - *Читалище*, год. VIII, кн. 5 6, май-юни 1929, 129-132.
51. Хлебаров, Я. Върховният читалищен съюз: 20 години от неговото създаване. - *Читалище*, год. X, кн. 1-2, 1931, 3-6.
52. Хлебаров, Я. Развитие на читалищното дело. - *Читалище*, год. XI, кн. 9-10, 1933, 257-259.
53. Хлебаров, Я. Организирана народопросвета чрез читалищата. - *Читалище*, год. XII, кн. 7 8, 1933, 193-195.
54. Хлебаров, Я. Нашето читалище: Развитие организиране. - *Читалище*, год. XI, кн. 3-4, 1934, 65-68.
55. Хлебаров, Я. Пред ХУ! конгрес на читалищата. - *Читалище*, год. XIII; кн. 1-2, 1935, 3-5.
56. Хлебаров, Я. Пред Осемнадесетия конгрес на читалищата. - *Читалище*, год. X[^]!, кн.

57. Хлебаров, Я. Да се създаде нормален каталог за нашите читалища. - *Читалище*, год. X[^]11, кн. 9-10, 1938, 257-259.
58. Хлебаров, Я. Кооперацията на читалищата България. - В: 25 години служба на родната просвета култура (1911-1936). Юбил. сб., С., 1937, 242-244. 59. Хлебаров, Я. Нашето народно читалище. - *Читалище*, год. ХУГ, кн. 9-10, 1937, с. 197.
60. Хлебаров, Я. Необходими изменения устава на Върховния читалищен съюз. - *Читалище*, год. X*У1, кн. 7-8, 1937, 193-198.
61. Хлебаров, Я. Читалищните конгреси. - *Читалище*, год. ХУШ, кн. 5-6, 1939, 129-131. 62. ЦДА, ф. 994 к, оп. 2, а. е. 395, л. 53-54.
63. ЦДА, ф. 994 к, оп. 2, а. е. 395, л. 139 л. 141.
64. ЦДА, ф. 1168, оп. 1, а. е. 8, л. 2.
65. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 5, л. 182.
66. ЦДА, ф. 11168, соп. 11, а. е. 55, л. 23-24.
67. ЦДА, ф. 11168, соп. 11, а. е. f5, л. J8, Jл. 114, Jл. 15,, л. 23-24.
68. ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2426, л. 23.
69. ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2420, л. 7.
70. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 78, л. 31.
71. ЦДА, ф. 1108К, соп. 2, а. е. 2413, Jл. 1100-102.
72. ЦДА, ф. 1108К, соп. 2, а. е. 2413, Jл. 1101.
73. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 64, л. 1.
74. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 102, л. 11-15.
75. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 42, л. 3-4.
76. ЦДА, ф. 277, а. е. 40, л. 1-92.
77. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а. е. 105, л. 24.
78. ЦДА, ф. 1168, оп. 1, а. е. 8, л. 2.
79. Чемширов, Бончо. Читалището училището. - *Читалищни вест*, год. I, бр. 1, 20.04.1923, с. с. 3.
80. *Читалище*. - Год. I, кн. 1064, 1911.
81. *Читалищни вест*, год. II, бр. 8, 14.02.1925, с. 1.
82. *Читалищни вест*, год. I, бр. 23, 10.05.1923, с. 2.
83. Шишманов, Ив. Д. (1924) Наложителни реформи читалищното дело. Издание на Читалищния съюз България. С.
84. Шишманов, Ив. Д. Полза от науката що принася читалището към нея? - *Читалище*, Год. II, кн. 1-3, 1914, 26-36.
85. Шишманов, Ив. Д. Читалищният съюз. - *Читалище*, кн. I, 1911. 86. Шишманов, Ив. Д. Читалищният съюз народните четения. Реферат, четен на I. р редовен конгрес на бълг. читалища. - *Читалище*, Год. I, кн. VIII, JIX <X, 1912 201-208.
87. Шишманов, Ив. Д. Читалищата кооперациите. - *Читалище*, Год. II, кн. 7-10, 1914, 218-228.
88. Шишманов, Ив. Д. Читалищният съюз Общият съюз на българските земеделски кооперации. - *Читалище*, Год. III, кн. 1-3, 1914, 58-70.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргиров, С. (2009) Избрани трудове. Съст. Анна Ангелова. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- Андреев, М. (1996) Процесът на обучението. Дидактика. София. България 20. век. Алманах. С., 1999.
- Велев, В. (2013) Съюзът на народните читалища неговите председатели. <http://www.academia.edu>
- Гадамер, Х.-Г. (1997) Истина метод. Плевен.
- Гечева, К. (2003) Иван Д. Шишманов. Биобиблиография. София. Димов, Г. (1988) Иван Шишманов. Строител на българската национална наука кул тура. София.
- Дойнов, Николай (2015) Българският пламък. Книга за читалищата. Добри Войников. История на България, т. 1Х, БАН, С., 2012.
- Кондарев, Н., Ст. Сираков, П. Чолов (1979) Народните читалища България. Т. 2. Народните читалища след Освобождението. София.
- Лазаров, Ст. (2011) Читалищният съюз (1911-2011). София.
- Лазаров, Ст. (1992) Българските читалища техният съюз. София.
- Лазаров, Ст. (1990) Читалищното дело България. София.
- Младенова, М. (2014) Ячо Хлебаров (1887-1951). Биобиблиографски указател. Плевен.
- Младенова, М. (1999) Ячо Хлебаров. София.
- Младенова, М. (2003) История на библиотеките България от Средновековието до средата на 40-те години на ХХ век. Сборник статии. София.
- Пиаже, Ж. (1993) Развитие на мисленето. - В: Пиаже, Ж. Психология на интелекта. Логика и психология. Избрание психологически трудове. Москва.
- Попов, Л. (2011) Отраженията на педагогическата реалност. Обща педагогика. Ч. II, С. Председатели родолюбци. С., 2011.
- Радев, П. (2013) Енциклопедия на науките за образованието. Пловдив. 140 години читалищна дейност Троян. Първа част. Троян, 2010. Чавдарова-Костова, С., В. Делибалтова, Б. Господинов (2008) Педагогика. София. Чилингиров, Ст. (1934) Читалищата след Освобождението. София.

Постъпила януари 2017 г.

Рецензент: проф. д-р Емилия Еничарова

Председатели на Съюза на читалищата (1911),
преименуван във Върховен читалищен съюз (1923)

1. Иван Димитров Шишманов (1862-1928) - първи председател на Съюза на читалищата България (април 1911-април 1922);
  2. Никола Ботев Станев (1862-1949) - председател на Съюза на читалищата България (април 1922-август 1923);
  3. Стоян Стоянов Аргиров (1870-1939) - председател на Върховния читалищен съюз (29.08.1923- 19.11.1927);
  4. Михаил Петров Арнаудов (1878-1978) - председател на Върховния читалищен съюз (ноември 1927 - ноември 1931);
  5. Ячо Стоянов Хлеббаров (1887-1951) - председател на Върховния читалищен съюз (1931-1939);
  6. Найчо Костакиев Анков (1891-1975) - председател на Върховния читалищен съюз (6-7 май 1939-1945).
- Цар Борис III (1894-1943) - почетен председател на Върховния читалищен съюз от 11.04.1937 г. ^VІІІ конгрес на Читалищния съюз).

